

საქართველოს საპატრიარქოს წმ. ანდრია პირველწოდებულის
სახელობის ქართული უნივერსიტეტი
St. Andrew the First Called University of Georgian Patriarchate

სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი // Sokhumi State University

აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის შესწავლის პრობლემები

ინტერდისციპლინარული ეროვნული სამეცნიერო კონფერენცია
მოხსენებათა მოკლე შინაარსები

Problems of studying the mountains of Eastern Georgia
Interdisciplinary National Scientific Conference
Abstracts Book

წმ. ანდრიას
ქართული
უნივერსიტეტი

თბილისი//Tbilisi = 4/03/2022

წინამდებარე მოხსენებათა მოკლე შინაარსებში შევიდა 2022 წლის 4 მარტს ჩატარებული ინტერდისციპლინარული ეროვნული სამეცნიერო კონფერენციის აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის შესწავლის პრობლემები მოხსენებთა მოკლე შინაარსები ქართულ და ინგლისურ ენებზე. კონფერენციის მიზანია აღმოსავლეთ საქართველოს მთის ისტორიის შესწავლის პრობლემების აქტუალიზაცია, მთის კულტურულ ფასეულობათა პოპულარიზაცია, რეგიონის ისტორიისა და თანამედროვეობის რეპრეზენტაცია.

კონფერენცია ჩატარდა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის საგრანტო პროექტის „თრუსოს ხეობის დემოგრაფია და მოსახლეობის კულტურული იდენტობები“ ფარგლებში.

სარედაქციო კოლეგია:

ნინო შიოლაშვილი, ლია ახალაძე, თამარ ფხალაძე,
გვანცა ბურდული, გელა ქისტაური

The presented abstracts book includes the summary of the reports of the Interdisciplinary National Scientific Conference *Problems of Studying the Highland Region of Eastern Georgia* held on March 4, 2022 in Georgian and English.

The aim of the conference was to actualize the problems of studying the history of the highland region of Eastern Georgia, to popularize the cultural values of it, to present the history and modernity of the region. The conference was held within the framework of the grant project of the Rustaveli National Science Foundation "*Demography of the Truso Valley and Cultural Identities of the Population.*"

Editorial Board:

Nino Shiolashvili, Lia Akhaladze, Tamar Pkhaladze,
Gvantsa Burduli, Gela Kistauri

© საქართველოს საპატრიარქოს წმ. ანდრია პირველწოდებულის ქართული უნივერსიტეტი/
St. Andrew the First-Called University of Georgian Patriarchate

© სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი/ *Sokhumi State University*

ISBN

ს ა რ ჩ ე ვ ი

❖ გიორგი გოგოჭური

აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის მტკვარ-არაქსის კულტურის ძეგლები და მათი შესწავლის პერსპექტივები (6)

Giorgi Gogochuri - Mtkvari-Araks cultural monuments of Eastern Georgia and perspectives of their study (8)

❖ გიორგი სოსიაშვილი

პატარა ლიახვის ხეობა და სავახტანგო (10)

Giorgi Sosiashvili - Little Liakhvi gorge and Savakhtango (16)

❖ ქეთევან ხუციშვილი

საზღვრების მატერიალურობა და სიმბოლურობა (ხევის ეთნოგრაფიული მასალის მიხედვით) (17)

Ketevan Khutsishvili - Materiality and symbolism of borders (according to the ethnographic material of the gorge) (19)

❖ როზეტა გუჯეჯიანი

ხევის სასაზღვრო ზოლის ეთნოგრაფიული თავისებურებანი (20)

Rosetta Gujeiani - Ethnographic features of the gorge boundary line (21)

❖ გელა ქისტაური

ქართული ზეპისიტყვიერება როგორც წყარო თრუსოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიული შესწავლისათვის (22)

Gela Kistauri - Georgian orthography as a source for the historical-ethnographic study of Truso (24)

❖ ნიკოლოზ ოთინაშვილი

ქართლის ჩრდილო მხარის ჰიდრონიმული (ტოპონიმური) სისტემა (26)

Nikoloz Otinashvili - Hydronymic (toponymic) system of the northern part of Kartli (27)

❖ გვანცა ბურდული

თრუსოს ხეობაში მოღვაწე ერთი სასულიერო პირის იდენტიფიკაციისათვის (28)

Gvantsa Burduli - To identify one clergyman working in the Truso Valley (30)

❖ ნინო შიოლაშვილი

ქართულ-ოსური კულტურული ურთიერთობის თავისებურებანი საეკლესიო ჩანაწერების მიხედვით (1828-1917 წწ.) (31)

Nino Shiolashvili - Peculiarities of Georgian-Ossetian cultural relations according to church records (1828-1917) (34)

❖ **თამარ ფხალაძე**

თრუსოს ხეობის მოსახლეობა 1922-1935 წწ (დემოგრაფია და საქმიანობა) (36)

Tamar Pkhaladze-Truso Valley Population 1922-1935 (Demographics and Activities)(38)

❖ **ნანა ფირანიშვილი, იაგო კაზალიკაშვილი.**

თრუსოს ხეობის ყოველწლიური მონიტორინგის საკითხისათვის (39)

Nana Firanishvili, Iago Kazalikashvili - For the issue of annual monitoring of the Truso Valley (42)

❖ **თამარ ლეკაიძე**

თუშეთის ანტისაბჭოთა ბრძოლის ისტორიიდან (45)

Tamar Lekaidze - From the history of anti-Soviet struggle in Tusheti (46)

❖ **ჯაბა ლაბაძე**

აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთი თავისუფალ ენციკლოპედია ვიკიპედიაში (47)

Jaba Labadze - Eastern Georgia Highlands as a free encyclopedia in Wikipedia (49)

❖ **ლია ახალაძე**

თრუსოს ხეობის ეპიგრაფიკული ძეგლების პალეოგრაფიული თავისებურებანი (50)

Lia Akhaladze -Paleographic features of the epigraphic monuments of the Truso Valley (53)

გიორგი გოგოჭური

*საქართველოს ეროვნული მუზეუმი
ოთარ ლორთქიფანიძის არქეოლოგიური კვლევის ცენტრი*

აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის მტკვარ-არაქსის კულტურის ძეგლები და მათი შესწავლის პერსპექტივები

აღმოსავლეთ საქართველოში მტკვარ-არაქსული ძეგლები აღმოჩენილია ბარში და მთის წინა ზოლში. დადგენილია, რომ მტკვარ-არაქსის კულტურის მატარებელი ტომების ძირითად საქმიანობას წარმოადგენდა მიწათმოქმედება, მესაქონლეობა და მეღვინეობა. ირკვევა, რომ მტკვარ-არაქსის კულტურის ხანაში კავკასია ერთ-ერთ დაწინაურებულ სამთო-მეტალურგიულ კერას წარმოადგენდა. მიუხედავად ამისა, დღემდე არ არის მიკვლეული ამ კულტურის სამთო მეტალურგიული კერები, რაც ერთ-ერთ პრობლემად რჩება პალეომეტალის კვლევის საქმეში. საქართველოში სამთამადნო კერები ძირითადად დასავლეთ საქართველოს მთიან რეგიონში-აფხაზეთში, სვანეთსა და რაჭაშია გამოვლენილი და შესწავლელი, სადაც არსებობდა სპილენძის, დარიშხანისა და ანთიმონის უძველესი გამუზნამუშევრები, რომელთა ასაკი ძვ. III ათასწლეულით (აფხაზეთი) და II ათასწლეულის (სვანეთი, რაჭა) შუახანებითაა განსაზღვრული. ამ სამთამადნო წარმოების კერების მტკვარ-არაქსის კულტურასთან უშუალო კავშირი, ჯერ-ჯერობით დადასტურებული არ არის. საყდრისის უძველესი ოქროს მადარო ერთად ერთი სამთო ძეგლია, რომელიც მტკვარ-არაქსის კულტურის ადრეულ ეტაპზეა ათვისებული. მტკვარ-არაქსის კულტურა დასავლეთ საქართველოს მხოლოდ აღმოსავლეთ ნაწილში - ბარში და მთისწინეთში ვრცელდება. ის არ ადის მთიან ზოლში. ფაქტიურად, უკანასკნელ დრომდე, უცნობი იყო მტკვარ-არაქსის კულტურის ძეგლები აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთშიც. გასული საუკუნის 80-იანი წლების ბოლოდან დღემდე ამ რეგიონში გამოვლინდა მტკვარ-არაქსის კულტურის ნამოსახლარები და სამაროვნები. ძეგლები განლაგებულია კავკასიონის მთავარი ქედის სამხრეთ და ჩრდილოეთ კალთებზე, ზღვის დონიდან 1700-2200 მ. სიმაღლეზე. ისინი, ძირითადად, თავმოყრილია მდინარეების-არაგვის, თერგისა და არღუნის სათავეებში. რამდენიმე მათგანზე ჩატარებულია მცირე მოცულობის დაზვერვითი ხასიათის გათხრები მთიულეთში - სვიანა როსტიანების ნამოსახლარებზე, ხევსურეთში - გიორგიწმინდისა და მუცოს სამაროვნებზე (დუშეთის რაიონი). ხევში ტყარშეტის სამაროვანზე (ყაზბეგის რაიონში). გარდა აღნიშნულისა ნამოსახლარები დადასტურდა მნაში და ჯუთაში (ყაბე-

გის რაიონი), საინტერესოა, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს მაღალმთიან ზოლში, იქ სადაც არქეოლოგიური ძეგლებია გამოვლენილი, გეოლოგიური მონაცემებით სპილენძისა და ანთიმონის საბადოებია დადასტურებული. ყაზბეგის რაიონში სპილენძის საბადოებია დევდორაკისა და ხდის ხეობებში. ამავე რაიონში ანთიმონის მადანები, კერძოდ კი - ტყარშეტსა და სნოს მიდამოებში. სპილენძის საბადოა ხევსურეთისა და თუშეთის საზღვარზე, რომელიც ჭონთიოს საბადოს სახელითაა ცნობილი. აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში არსებული მტკვარ-არაქსული დასახლებების გაჩენა მრავალმხრივაა საინტერესო. უპირველეს ყოვლისა, უნდა ითქვას, რომ ეს არ უნდა იყოს ბარში დემოგრაფილი აფეთქებით გამოწვეული. რის მტკიცების საფუძველსაც არ იძლევა აღმოსავლეთ საქართველოს ბარში არსებული მტკვარ-არაქსული დასახლებების რაოდენობა. გამოითქვა მოსაზრება თითქოს მთიანი რეგიონის ათვისება გამოწვეული იყოს მესაქონლეობაში მეცხვარეობის დაწინაურებით. თუმცა ბარის ნამოსახლარებზე შესწავლილი ოსტეოლოგიური მასალის სტატისტიკა ამ აზრის უტყუარობას არ ადასტურებს. მსხვილფეხა და წვრილფეხა საქონლის ხვედრითი წონა შესწავლილ ნამოსახლარებზე თითქმის თანაბარია. არ არის გამორიცხული, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს მაღალმთიან რეგიონში მტკვარ-არაქსელთა დასახლებების გაჩენა სამთამადნო საქმიანობასთან იყოს დაკავშირებული. ამის ვარაუდის საფუძველს გვაძლევს, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, აქ არსებული საბადოები. საინტერესოდ გვესახება არქეოლოგიური ძეგლებზე და გამაღწევის ზოლში კომპლექსური კვლევების ჩატარება, რამაც შესაძლოა პასუხი გასცეს მრავალ კითხვას, კონკრეტულად კი იმას, თუ რამ განაპირობა მტკვარ-არაქსის კულტურის მატარებელი ტომების განსახლება აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში ძვ. წ. III ათასწლეულში.

Giorgi Gogochuri
*Georgian National Museum,
Oth.Lordkipanidze Centre of Archaeology*

The Kura-Araxes Sites in Eastern Georgian Highlands and their Research Perspectives

The sites of the Kura-Araxes culture have been discovered both in the lowlands and highlands of eastern Georgia. Basic activities of the Kura-Araxes communities were agriculture, animal husbandry and metalwork. As it turns out, Caucasus region in Early Bronze Age was one of the most developed mining metallurgical centres. However, one of the basic issues in the study of early metallurgy of this region is that the mining metallurgical cores of the Early Bronze Age have not been discovered yet. Mining centres in Georgia have been found and studied mainly in the highlands of western Georgia – in Abkhazia, Svaneti and Ratcha. Ancient mines of copper, arsenic and antimony in these regions are dated back to 3rd millennium BCE (Abkhazia) and mid 2nd millennium BCE (Svaneti, Ratcha). The relation between these metallurgical centres and the Kura-Araxes culture has not been determined yet. Sakdrisi ancient gold mine is the only metallurgical site, which has been used during the early phase of the Kura-Araxes culture. In western Georgia the Kura-Araxes culture spread only in the eastern part of it – in lowlands and foothills, but did not expand in highlands. In fact, until 1980s Kura-Araxes sites in eastern Georgian highlands were unknown. Since then settlements and cemeteries of this period were discovered there. These sites are situated on the south and north sides of the Greater Caucasus range, on the height of 1700-2200 masl and mainly are concentrated in the upper stream of the Aragvi, Tergi and Arghuni rivers. Test trenches were made at few of the sites (settlements of Sviana Rostianebi in Mtiuleti, cemeteries of Giorgitsminda and Mutso in Khevsureti (Dusheti municipality), and cemetery of Tqarsheti in Khevi (Kazbegi municipality). Besides, some other settlements were recorded in Mna and Juta (Kazbegi municipality), Giorgitsminda and Shatili (Khevsureti, It is noteworthy, that, according to the geological survey, in the eastern Georgian highlands are present copper and antimony ore deposits. Copper ore deposits are confirmed in Devdoraki and Khde valleys (Kazbegi municipality). In the same municipality are found antimony ore deposits – nearby Tqarsheti and Sno. At the border of Khevsureti and Tusheti is situated Chontio copper ore deposit.

The presence of the Kura-Araxes settlements in the eastern Georgian highlands is interesting from many perspectives. First of all, it should be noted that the probable population growth in the lowlands should not be seen as the reason why the Kura-Araxes culture expanded into the highlands; moreover, the amount of the settlements recorded in the lowlands does not support the idea of the demographic boom. According to the other explanation, the possible development of the sheep-breeding within the animal husbandry prompted the expansion of the Kura-Araxes culture into the highlands, though the osteological data from the lowland settlements does not necessarily confirm this assumption: the amount of sheep-goat and cattle remains are almost equal.

It is not unlikely, that the appearance of the Kura-Araxes settlements in the eastern Georgian highlands may have been related to the mining activities. The presence of the ore deposits there supports this opinion. We think that the complex, interdisciplinary research of the archaeological sites and the mineralisation belt would answer many interesting questions like the one about the expansion of the Kura-Araxes culture in the highlands of eastern Georgia.

გიორგი სოსიაშვილი

გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი

პატარა ლიახვის ხეობა და ისტორიული სავახტანგო

VII საუკუნის სომხურ გეოგრაფიაში პატარა ლიახვის ხეობის ქვემო ნაწილი ქორდიტირიკოს ხევის სახელით იხსენიება.¹ იგივე ხეობის მარჯვენა ნაპირს საცხუმეთი ეწოდებოდა,² ხოლო ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობის მიხედვით პატარა ლიახვის ხეობის ერთ ნაწილს სავახტანგო ერქვა: „უწოდებენ ვანათითურთ სავახტანგოს“.³ ქორდიტირიკოს ხევი, სავარაუდოდ, მოიცავდა პატარა ლიახვის ხეობის ქვემო წელს, სოფელ ქორდიდან დღევანდელ მერეთამდე. მერეთის ახლომდებარე სოფლები, კარბის, დისევის და კულბითის ჩათვლით „კურბითს“ მიეკუთვნებოდა. „კურბითი“ პატარა ლიახვის ხეობის მარჯვენა ნაპირზე არსებული სოფლების კრებისათი სახელი იყო და იგი XI საუკუნის დასაწყისში, კათალიკოს მელქისედეკის „დაწერილში“ იხსენიება. „საცხუმეთი“ პატარა ლიახვის ხეობის ზემო ნაწილის ძველი სახელწოდება იყო. „საცხუმეთში“ შედიოდა დღევანდელი ვანათი საცხენეთი, ბელოთი, აწრისხევი...მოგვიანებით, „საცხუმეთის“ ერთი ნაწილი ვანათის ჩათვლით საუფლისწულო მამულში – სავახტანგოში შედიოდა.⁴ სავახტანგოს შესახებ ქართულ ისტორიოგრაფიაში აზრთა სხვადასხვაობაა. ი. მეგრელიძის აზრით, სავახტანგო ვახტანგ VI-ის სახელთან არის დაკავშირებული. როგორც ცნობილია, დიდი ლიახვის ხეობაში, თირის მონასტერში დაკრძალულია ვახტანგ VI-ის ვაჟი როსტომი, რაც შე-

¹ გიორგი სოსიაშვილი. პატარა ლიახვის ხეობის ისტორიიდან (სოფელი ქორდი), თბილისი, 2007. გვ. 7.

² ჯონდი გვასალია. აღმოსავლეთ საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ნარკვევები, თბილისი, 1983. გვ. 25.

³ ბატონიშვილი ვახუშტი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით სიმონ ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. IV. თბილისი, 1973. გვ. 362-363.

⁴ პატარა ლიახვის ხეობის ქვემო და ზემო ნაწილის ძველი სახელწოდებანი დღემდე არსებობს. „ქორდიტირიკო“ დავიწროვდა და ის „ქირდის“ სახელით ერთ-ერთ სოფელს შემორჩა. ცვლილება განიცადა „საცხუმეთმაც“. იგი ტრანსფორმირდა საცხენეთად და პატარა ლიახვის ხეობის ზემო წელზე ერთ-ერთი სოფლის სახელად იქცა. იგი დღეს ოკუპირებულია. ასეთივე ცვლილება განიცადა პატარა ლიახვის ხეობის მარჯვენა სანაპიროზე არსებულმა რამდენიმე სოფლის კრებობით სახელმა „კურბითმა“. მელქისედეკ კათალიკოსის „დაწერილში“ დაფიქსირებული აღნიშნული ონომასტიკური ერთეული „კულბითის“ სახით შემორჩა. დღეს აღნიშნული სოფელიც ე.წ. საოკუპაციო ხაზს მიღმაა.

მორჩენილი ეპიტაფიითაც დასტურდება: „ქ. ყოვლად ქებულისა მეფის არჩილისა და დიდად სახელოვნის ქართლის მეფის გიორგის ძმის, ყოვლად შემკულის ბატონის ლევანის ძე, საქართველოს გამგებელი ბატონიშვილი ვახტანგ ვიყავ სამკვიდროსა მამულსა ჩემსა, სოფელსა ამას, რაოდენთამე წელთა, და მიიცვალა ძე ჩემი, პირმშო, ბატონისშვილი როსტომ, და დავფალ ეკლესიასა ამას შინა, სამკვდროსა მამულსა ჩემსა. ქრისტეს აქეთ-ჩქპთ.“ (1689 წ.)⁵ როსტომ ბატონიშვილის ეპიტაფიაში, ვახტანგ VI სოფელ თირს „სამკვდროსა მამულსა ჩემსა“ უწოდებს. როდის გადაეცა დიდი ლიახვის ხეობაში არსებული სოფელი თირი ქართლის ჯანიშინს, ეს ჩვენთვის უცნობია. უფლისწულ ვახტანგს დიდი ლიახვის ხეობაში არსებული მამული შესაძლებელია მემკვიდრეობით მამის – ლევან ბატონიშვილისაგან გადაეცა. როგორც ცნობილია გიორგი XI-ის გამეფებას ქართლში არეულობა მოჰყვა. მდგომარეობა გაართულა ირანის შაჰის მიერ გიორგი XI-ის საპირისპიროდ ქართლში ერეკლე I ნაზარალიხანის (1688-1703 წ.წ.) გამეფებამ. ⁶ გიორგი XI-ისა და ერეკლე I-ის დაპირისპირება „ორიანობის“ სახელით არის ცნობილი. ⁷ ქართული ფეოდალური არისტოკრატია ორ ბანაკად გაიყო. ერთი ნაწილი გიორგი XI-ის მხარეს იყო, მეორე კი მხარს ერეკლე I-ს უჭერდა. ერეკლეს ემხრობოდნენ მაჩაბლები, რის გამოც გიორგი XI-მ: „ერეკლე (მუხრანბატონი - გ.ს.) და მაჩაბელნი შეიპყრნა და პატიმარყო.“⁸ 1695 წელს გიორგი XI-მ ქრცხინვალის, ლევანის ხევის და აჩაბეთის მამასახლისად მამუკა უნაძე დანიშნა.⁹ ხომ არ იყო ლევანის ხევის მეპატრონე ქართლის მეფის გიორგი XI-ის ძმა ლევან ბატონიშვილი? შესაძლოა, სწორედ ამიტომ ერქვა დიდი ლიახვის ხეობის ამ მონაკვეთს ლევანის ხევი. მაჩაბლების ღალატის გამო დიდი ლიახვის ხეობაში გიორგი XI-ის ოჯახის წევრთა მამულები კიდევ უფრო გაიზარდა, სავარაუდოდ სწორედ ამ პერიოდში გადაეცა ვახტანგ VI-ეს თირი, სადაც ის გარკვეული დრო ცხოვრობდა, ვახტანგ VI იმდენად მჭიდროდ იყო დაკავშირებული თირთან, რომ თირის მონასტერში გარდაცვლილი შვილი - როსტომი დაკრძალა. ი. მეგრელიძე, ვახტანგ VI-ის უდროოდ გარდაცვლილი ვაჟის როსტომ ბატონიშვილის ეპიტაფიაზე დაყრდნობით აღნიშნავს: „როგორც ჩანს, ლიახვის ხეობაში ვახტანგ VI გააჩნდა სამკვიდრო-სახასო მამულები. ამაზე უნდა მეტყველებდეს მხარის

⁵ იოსებ მეგრელიძე. სიძველეები ლიახვის ხეობაში, ტ. I, თბ., 1984, გვ. 208.

⁶ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტომი IV. საქართველო XVI საუკუნის დასაწყისიდან XIX საუკუნის 30-იან წლებამდე, ტომის რედაქტორი მამია დუმბაძე, თბილისი, 1973, გვ. 350.

⁷ დავით ნინიძე. მუხრანბატონები, თბ., 1997, გვ. 47.

⁸ ბატონიშვილი ვახუშტი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 460.

⁹ პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, ტ. I. გამოსაცემად მოამზადეს დ. კლდიაშვილმა, მ. სურგულაძემ, ე. ცაგარეიშვილმა, გ. ჯანდიერმა, თბილისი 1991. გვ. 256. გიორგი სოსიაშვილი, სამაჩაბლოს ისტორია, თბილისი 1991. გვ. 109.

სახელწოდება სავახტანგო.“¹⁰ მკვლევარი დ. ნინიძე, მიიჩნევს, რომ „სავახტანგო“, როგორც ისტორიულ-გეოგრაფიული ერთეულის სახელწოდება, გაცილებით ადრე დასტურდება საისტორიო წყაროებში: „ვფიქრობთ, სავახტანგოს ვახტანგ VI დაკავშირება არ უნდა იყოს სწორი: პირველ რიგში, უნდა აღინიშნოს, რომ ისტორიული წყაროებით სავახტანგოს არსებობა წინ უსწრებს ვახტანგ VI მეფობის ხანას. მასზე ცნობებს უკვე 1626-1629 წ.წ. ამბებთან დაკავშირებით ვხვდებით, როცა ზურაბ ერისთავმა სიმონ მეფეს „ზოგზოგი სავახტანგო სოფლები“ მისცა, ან XVII ს-ის 50-იანი წლები, როცა როსტომ მეფემ ვახტანგ V იშვილა, მას საუფლისწულოდ „ზოგი სავახტანგო“ უბოძა. ამდენად, ასეთი ცნობები გამორიცხავენ სავახტანგოს ვახტანგ VI სახელთან დაკავშირებას. ამავე დროს, ვახუშტის ნაშრომში დაცული სოფლების სიის მიხედვით სავახტანგოში შედის: შინდისი, ტირმნისი, ვანათი, მარალეთი, ინაური, ყლარცვი, მეფარეთი, გერი - თუ ამ რეგიონს ვახტანგ VI გამო იმიტომ ეწოდა ეს სახელი, რომ თირი მისი სამკვიდრო მამულია, მაშინ რატომ არ შედის იგი სავახტანგო სოფელთა სიაში?“¹¹ დ. ნინიძის აზრით „სავახტანგოს“ როგორც „ქვეყნის“ ჩამოყალიბება უკავშირდება არა ვახტანგ VI-ეს, არამედ ქართლის მეფის სიმონ I-ის ძმის ვახტანგ ბატონიშვილის სახელს, რომელსაც ირანელთა ტყვეობიდან გათავისუფლებულმა სიმონმა მოღალატე ამილახვარის და ქსნის ერისთავის მამულების ერთი ნაწილი თავის ძმას უფლისწულ ვახტანგს გადასცა. მათ შორის ის სოფლები, რომლებსაც ვახუშტი ბატონიშვილი სავახტანგოს მიაწერს: „ვახუშტის დროს, სავახტანგო წარმოადგენს მდ. პატარა ლიახვის ერთ ხეობაში ისტორიულ-გეოგრაფიულ „ქვეყანას“. პატარა ლიახვის ხეობა, რომელსაც ადრეფეოდალურ ხანაში საცხუმეთის ხევი ეწოდებოდა, მეორე რეგიონთან – აჩაბეთისხევთან ერთად ლიახვის ხეობის ორ ადმინისტრაციულ ერთეულს ქმნიდა. საცხუმეთის ცენტრი, როგორც ჯ. გვასალია ვარაუდობს, უნდა ყოფილიყო ბელოთ-საცხენეთი ან ვანათი, მეორესი კი აჩაბეთი. ეს ხეხები უფრო მცირე ხეხებსაც შეიცავდნენ: საცხუმეთის ხევი-ქნოლოს, აწერისხევს, გერისხევს, აჩაბეთისხევი-მალრან-დვალეთს და ჯავისხევს. სწორედ ადრეფეოდალური ხანის საცხუმეთის, გვიან, უკვე პატარა ლიახვის ხეობაში მდებარე ერთ შემადგენელ, ისტორიულ-გეოგრაფიული თუ ბუნებრივი საზღვრებით გამოყოფილ პატარა ხევს - გერისხევს შერჩა სავახტანგოს სახელი. სწორედ პატარა ლიახვის ქვედა ნაწილი – გერისხევი წარმოადგენს გვიანდელ სავახტანგოს. ე.ი. ამ პერიოდის სავახტანგო იმ სოფლების ერთიანობაა, რომლებიც კომპაქტურად მდებარეობენ ბუნებრივი საზღვრებით შემოფარგლულ გერისხევეში. ამდენად, ვახტანგ ბატონიშვილის სამფლობელოს ძირითადი მამულები თავისი ცენტრით ამ

¹⁰ იოსებ მეგრელიძე. სიძველეები ლიახვის ხეობაში, I, თბილისი, 1983. გვ. 48.

¹¹ დავით ნინიძე. მუხრანბატონები, გვ. 59.

რეგიონშია სავარაუდო“.¹² სიმონ I-მა, როგორც მივუთითებდით, თავის ძმას ვახტანგ ბატონიშვილს ქსნის ერისთავის და ამილახვრის ჩამორთმეული მამულები გადასცა. ფარსადან გორგიჯანიძე ამის შესახებ წერს: „ქართლში ვეღარ დადგენ, ჯალაბობით გაეცალნეს და კახს ბატონს შეეხვეწნეს და მეფემ სვიმონ *იმათი ალაგი და სოფლები* საუფატიოთ ბატონს დედოფალს მიაართვა და ზოგი თავის ძმას ბატონიშვილს ვახტანგს მისცა“.¹³ ბერი ეგნატაშვილი სიმონ I-ის მიერ ქსნის ერისთავისთვის და ამილახვრისთვის ჩამორთმეულ ტერიტორიების შესახებ უფრო დეტალურ ინფორმაციას გვაწვდის: ქართლის მეფეს ქსნის ერისთავისთვის მეჯუდისხევი და ახალგორი, ამილახვრისთვის კი კარბი და კასპი წაურთმევია: „და შეუშინდა ქსნის ერისთავი და ამილახორი დედოფლის ურიგოს კადრებისათვის. ხოლო დაუწყრეს ხვეწნა, და ქსნის ერისთავმან მიაართუა საუპატიოდ მეჯუდისხევი და ახალგორი, და ამილახორს გამოართუეს კარბი და კასპი. ხოლო ყორღანაშვილის კახაბერის ცოლი და შვილი და სახლეულნი დაიპყრნეს და გარდაყარეს კლდესა გელიყარისა და იტყოდნენ პირველსავე მას ლექსსა“.¹⁴ სიმონ I-ის მიერ მოღალატე ფეოდალებისთვის მამულების ჩამორთმევის შესახებ ინფორმაციას გვაწვდის ვახუშტი ბატონიშვილიც: „მაშინ მეფე სვმონ ლამობდა შურისგებასა ამილახორის და კსნის ერისთავისა. არამედ ვახტანგ მუხრანის ბატონი ურჩიდა წინათქმულთათვის წინაშე სვმონ მეფისა, იწყინა მეფემან და ამავე ქორონიკონსა შეიპყრა მათთა ეჭვსათვის ვახტანგ და პატიმარ-ჰყო კეხვის ციხესა შინა; მერმე შეიპყრა ამილახორი ბარძიმცა; შეშინდა კსნის ერისთავი ელიზბარ და შეუვრდა დედოფალსა; შესძლუნა სრულიად მინატაცი და სხუანიცა მრავალნი. კუალად ახალგორი და მეჯუდა და ამილახვარმან კასპი და კარბი. შეიწყალა დედოფალმან და ევედრა მეფესა შენდობისათვის, შეიწყალა მეფემანცა და აფუცა ერთგულობასა ზედა და განუტევა.“¹⁵ ბერი ეგნატაშვილის და ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობებიდან ირკვევა, რომ ქსნის ერისთავს მეფისაგან ჩამოერთვა მეჯუდის ხეობა და ახალგორი, ხოლო ამილახვარს კასპი და კარბი. ჩამოთვლილი ტერიტორიული ერთეულებიდან პატარა ლიახვის ხეობაში მხოლოდ კარბი შედის, იგი აღნიშნული მდინარის მარცხენა ნაპირზე, გორიდან 28 კმ.-ის დაშორებით მდებარეობს. აღნიშნული სოფელი რომც ებოძებინა სიმონ I-ს ვახტანგ ბატონიშვილისთვის, ცხადია, ამით „სავახტანგო“ ვერ შეიქმნებოდა.

ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობის მიხედვით, სავახტანგოში შემდეგი სოფლე-

¹² დავით ნინიძე, სავახტანგო, მასალები საქართველოს სოფლების ისტორიისათვის, ნაკვეთი მეოთხე, თბ., 1993, გვ. 79.

¹³ დავით ნინიძე, სავახტანგო, გვ. 60; ფარსადან გორგიჯანიძე. ისტორია, საისტორიო მოამბე, II, 1925. გვ. 219-220.

¹⁴ ქართლის ცხოვრება, ტ. IV. ტესტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით სიმონ ყაუხჩიშვილის მიერ, თბილისი, 1959. გვ. 372. დავით ნინიძე, სავახტანგო, გვ. 60.

¹⁵ ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 412.

ბი შედიოდა: შინდისი, ტირმნისი, ვანათი, მარალეთი, შურიული, ინაური, ყლარც-ვი, მეფარეთი, გერი.¹⁶ აღნიშნულ ნუსხაში კარბი საერთოდ არ არის შეტანილი, ხოლო შინდისი და გერი იმდენად დიდი მანძილით არის დაშორებული (თანაც შინდისი დიდი ლიახვის ხეობაშია, ხოლო გერი პატარა ლიახვის ერთ-ერთი შენაკადის გერის ხევის გვერდით), რომ შინდისის და სავახტანგოს სხვა სოფლების გერის ხევში მოქცევა ჩვენი აზრით არასწორია. პატარა ლიახვის ხეობის ზემო წელზე არსებული სოფლები 1578 წელს სიმონ I-ის ტყვეობიდან გათავისუფლების შემდეგ ვახტანგ ბატონიშვილის საკუთრებას და შესაბამისად „სავახტანგოს“ რომ არ წარმოადგენდა, 1595 წლით დათარიღებული დომენტი კათალიკოსის მიერ ვახტანგ ბატონიშვილისადმი ბოძებული „სააღაპე წიგნიდანაც“ დასტურდება. როგორც ირკვევა, სიმონ I თავის ძმას ვახტანგს მუხრანში სოფელი ყურისუბანი უბოძა. კათალიკოზ-პატრიარქ ნიკოლოზს ვახტანგ ბატონიშვილმა ყურისუბანი პატარა ლიახვის ხეობის რამდენიმე სოფელში გაუცვალა: „მას ჟამსა, როდეს თქუენის ძმის, მეფის პატრონის სვიმონისაგან მუხრანს სოფელი ყურისუბანი სამამულოდ და სამკვიდროდ მოგცემოდა. და ამას წინათ კურთხეულს კ(ათალიკო)ზს პატრონსა ნიკოლოზს ზემო ქართლს ქორდს, ზაკუს, სათიხარს და მათ გარშემო რაც საყდრის შეწირული მამულები ყოფილიყო, თქუენთვის ყურისუბანზედ გაეცვალა.“¹⁷ მალე საპატრიარქომ, კერძოდ კათალიკოსმა დომენტიმ ვახტანგ ბატონიშვილს ყურისუბანი უკან გადასცა და პატარა ლიახვის ხეობაში არსებული მამულები დაიბრუნა: „ანუ არცა თქუენ მოგკვდომოდა კარგად და არცა სვეტმა ცხოველმა იპრიანა. [აწე], თქუენი ყურისუბანი თქუენვე დაგიდევთ და საყდრის მამული საყდარსავე დაანებეთ.“¹⁸ ამ დოკუმენტზე დაყრდნობით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ პატარა ლიახვის ხეობაში არსებული ის სოფლები, რომლებიც „საყდრის მამული“ იყო, „სავახტანგოდ“ ვერ იქცეოდა. დოკუმენტში ჩამოთვლილი სოფლები ქორდი, ზაკუი, სათიხარი და „მათ გარშემო რაც საყდრის შეწირული მამული“ იყო, პატარა ლიახვის ხეობის ერთ მონაკვეთში შედიოდა და როგორც ჩანს, ძველი დროიდან საპატრიარქოს ეკუთვნოდა. რაც შეეხება ვახტანგ ბატონიშვილის საუფლისწულო მამულს, როგორც ჩანს, სიმონ I ტყვეობიდან გათავისუფლების შემდეგ მართლაც გაფართოვდა. ქართლის მეფემ თავის ძმას ვახტანგ მუხრანბატონისთვის წართმეული სოფელი ყურისუბანი გადასცა „სამამულოდ და სამკვიდროდ“. სწორედ ამ სოფლის საპატრიარქოს მამულებში

¹⁶ **ვახუშტი ბატონიშვილი**. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა (საქართველოს გეოგრაფია), თ. ლომოურის და ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, თბილისი, 1941, გვ. 201.

¹⁷ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, ტ. IV, ტომი შეადგინა და ქართული ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა **მზია სურგულაძემ**, სპარსული ტექსტები მოამზადა **თამაზ აბაშიძემ**, თბ., 2016, გვ. 438.

¹⁸ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, ტ. IV, გვ. 438.

გაცვლის მცდელობა ჰქონდა ვახტანგ ბატონიშვილს, თუმცა როგორც ვნახეთ მამულების გაცვლა არ შედგა. ჩნდება კითხვა, როდის შეიძლებოდა ჩამოყალიბებულიყო „სავახტანგო“ მამული? პატარა ლიახვის ხეობის ზემო წელზე არსებული სოფელი აწერისხევი, სხვა მამულებთან ერთად XIV საუკუნის დასაწყისში საქართველოს მეფემ ვახტანგ III (1302-1308 წ.წ.), როგორც ქსნის ერისთავთა საგვარეულო მატთანე „ძეგლი ერისთავთა“ გვამცნობს, ქსნის ერისთავს შალვა ქვენიფნეველს გადასცა. ტექსტში ვკითხულობთ: „...მაშინ წარვიდა ყოველი სპაი სპარსთაი, მაშინ მეფემან მიუბოძა შალვას თრუსოი, ღუდოი, გაგასძენი, მღეთე, არაგვეთი, ხადოი, ყანჩათი, აბაზასძეთა მამული, ძიგნაკორნაი, დიდვამი, გავაზი, აწრისხევი, ბეხუშე და ყოველთა დიდებულთა მისთა უმჯობეს ხედვიდა.“¹⁹ შალვა ქვენიფნეველი ვახტანგ დემეტრეს ძისადმი რომ ერთგულებით გამოირჩეოდა, ამას ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობაც ადასტურებს. როგორც ჩანს, დაპირისპირებულ ძმებს დემეტრე II-ის ვაჟებს, დავით VIII-ეს და ვახტანგ III-ეს თავიანთი მომხრე ფეოდალები ჰყავდათ. შალვა ქვენიფნეველი მხარს ვახტანგს უჭერდა. ამის გამო დავითმა მისი მამული ცხავატში არაერთხელ დაარბია, როგორც ირკვევა, მისი მოწინააღმდეგენი სწორედ ქვენიფნეველის საფეოდალოდან იკრებდნენ ძალებს: „ხოლო ჩამოდგა მეფე დავით სთველსა შინა ცხატს და აოჯრებდა მამულსა ქუენაფლაველისასა (იგულისხმება შალვა ქვენიფნეველი - გ.ს.) ამისი მხილველი და უღუნო-ქმნილი ქუენაფლაველი ევედრა ქართლის ერისთავსა აჰმადს, რათა უურვოს მეფისა თანა.“²⁰ ვახტანგ III-ის გამეფების შემდეგ შალვა ქვენიფნეველის მდგომარეობა მნიშვნელოვნად გაუმჯობესდა და მას სხვა მამულებთან ერთად მეფისაგან პატარა ლიახვის ხეობის ზემო წელზე არსებული ტერიტორიებიც გადაეცა, მათ შორის ბეხუშე და აწერისხევი, ჩვენი აზრით პატარა ლიახვის ხეობის ეს ნაწილი ვახტანგ დემეტრეს ძის საუფლისწულო მამულის „სავახტანგოს“ შემადგენლობაში შედიოდა. პატარა ლიახვის ხეობაში არსებული სოფელი აწრისხევი ვანათის (ვახუშტის ცნობით, სწორედ ვანათის ჩათვლით ეწოდებოდა პატარა ლიახვის ხეობის სოფლებს „სავახტანგო“) ზემოთ (ჩრდილო-აღმოსავლეთით) მდებარეობს. როგორც ჩანს, პატარა ლიახვის ხეობის ერთი ნაწილი ვიდრე შალვა ქვენიფნეველს გადაეცემოდა, ვახტანგ III-ის საკუთრება (შესაძლებელია საუფლისწულოც) იყო. „სავახტანგო“ სწორედ ვახტანგ III-ის სახელს უკავშირდებოდა. მას შემდეგ, რაც სოფელი აწრისხევი და ბეხუშე შალვა ქვენიფნეველს გადაეცა, პატარა ლიახვის ხეობაში ქსნის ერისთავთა გავლენა გაძლიერდა, მოგვიანებით კი აღნიშნული ხეობის სოფლების უმეტესობა მათი საკუთრება

¹⁹ ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა, - შეკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწყობილი და ახსნილი თედო ჟორდანიას მიერ - წიგნი მეორე - 1213 წლიდან 1700 წლამდე - ტფილისი - 1897. გვ. 7.

²⁰ ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, გვ. 247.

გახდა. ვანათის ჩათვლით პატარა ლიახვის ხეობის ერთ ნაწილს გვიანფეოდალურ პერიოდამდე ჰქონდა შერჩენილი თავისი ძველი მეპატრონის ვახტანგ III-ის სახელი.

Giorgi Sosiashvili
Gori State Teaching University

Patara Liakhvi gorge and Historical Savakhtango

The villages in the upper part of the Patara Liakhvi gorge seem to have been called "Savakhtango". This is confirmed by Vakhushti Batonishvili. At the beginning of the XIV century, one of the villages of Patara Liakhvi gorge, Atsriskhevi Vakhtang III handed over Ksani to Eristavi Shalva Kvenipneveli. The village of Atsriskhevi in Patara Liakhvi gorge is located above Vanati (northeast) (according to Vakhushti, the villages of Patara Liakhvi gorge were called "Savakhtango"). It seems that before a part of the Little Liakhvi gorge was handed over to Shalva Kvenipneveli, it was the property of Vakhtang III (possibly also a "Sauplitsulo" property (princely estates)). We think that "Savakhtango" is connected with the name of Vakhtang III. After the villages of Atsriskhevi and Bekhushe were handed over to Shalva Kvenipneveli, the influence of the Ksani nobility in the Little Liakhvi gorge intensified, and later most of the villages in the gorge became their property. One part of the Patara Liakhvi gorge, including Vanati, had retained the name of its old owner, Vakhtang III, until the late feudal period.

ქეთევან ხუციშვილი
*ივ. ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი*

საზღვრების მატერიალურობა და სიმბოლურობა (ხევის ეთნოგრაფიული მასალის მიხედვით)

მატერიალურობის და სიმბოლურობის კვლევა საზღვრების კვლევების ერთ-ერთ მნიშვნელოვან საკითხთაგანია. საზღვრები, როგორც ფიზიკურ-სივრცობრივი ფენომენი ძირითადად პოლიტიკური თვალსაზრისით განიხილებოდა, თუმცა მალევე საინტერესო გახდა კულტურული საზღვრების კვლევაც. საზღვრების პოლიტიკური დატვირთვა თანამედროვე ვითარებაში კიდევ უფრო მეტ მნიშვნელობას იძენს, როცა თანამედროვე მსოფლიოს პოლიტიკური მოწყობა, მოქნილი საზღვრების არსებობის პარალელურად კონტროლის მაღალ მოთხოვნებსაც აყენებს. საზღვრები მატერიალურ გარემოსთანაა მჭიდროდ დაკავშირებული. ამიტომ გახდა საინტერესო იმის ანალიზი, თუ როგორ ახდენენ ადამიანები საზღვრების მატერიალურ გაფორმებას, როგორია იმ ობიექტების თუ საგნების დატვირთვა, რომლებიც საზღვრების მოსანიშნად და მათი კვეთისას გამოიყენება. სიმბოლური არტეფაქტები თვალსაჩინოს ხდის სივრცობრივ საზღვრებს, ამიტომ ისინი აუცლებელია საზოგადოების „ტერტორული ანბანისთვის“.

ხევი საქართველოს ჩრდილოეთი ისტორიული ტერიტორიული ერთეულია, რომელიც საქართველოს მთელი ისტორიის მანძილზე უმნიშვნელოვნეს რეგიონს წარმოადგენდა. ხევში მდებარეობს დარიალის ხეობა, რომელიც ჩრდილოეთ კარიბჭედ იწოდებოდა ისტორიულ წყაროებში. მხარის გეოგრაფიულმა მდებარეობამ განსაკუთრებული დატვირთვა შეიძინა საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდგომ. დარიალის ხეობაში მდებარეობს სასაზღვრო გამშვები პუნქტი, რომელიც ერთადერთი პირდაპირი მაკავშირებელია რუსეთის ფედერაციასთან, საიდანაც ხდება ტვირთების მოძრაობა. დარიალის ხეობაზე ძველთაგანვე გადიოდა გზა, რომელიც საქართველოს ჩრდილოეთ კავკასიასა და კავკასიის გადაღმა მხარეებთან აკავშირებდა. სწორედ სტრატეგიულმა მნიშვნელობამ განაპირობა ხევში ციხესიმაგრეთა სისტემების არსებობა.

საზღვრის პოლიტიკურ დატვირთვასთან ერთად მნიშვნელოვანია ტერიტორიის სიმბოლური მნიშვნელობებით დატვირთვაც. სახელმწიფოებრიობის მნიშვნელოვანი სიმბოლური გამოხატულება მატერიალურად არის თავად სასაზღვრო-გამშ-

ვები პუნქტი. მისი მოდერნიზება, თანმედროვე ერსახე და აღჭურვილობა თვალსაჩინოდ წარადგენს საქართველოს სახელმწიფოს. მნიშვნელოვან სიმბოლურ დატვირთვას ასრულებს ხევში ახლად დაფუძნებული მონასტრები. თრუსოს ხეობაში 12 წმიდა მოციქულის სახელობის მამათა მონასტერი, ღვთიმშობლის მიძინების დედათა მონასტერი და დარიალს ხეობაში წმიდა მთავარანგელოზთა სახელობის მამათა მონასტერი მატერიალურად და სიმბოლურად იდენტობის ვიზუალიზაციას ახდენს და მის ტრანსპარენტულ დემონსტრირებას ემსახურება.

საკვანძო სიტყვები: საზღვრები, მატერიალურობა, სიმბოლოები, ტრანსპარენტული, მონასტრები.

Ketevan Khutsishvili

Iv. Javakhishvili Tbilisi State University

**Materiality and symbolism of borders
(according to the ethnographic material of the gorge) -**

The study of materiality and symbolism is one of the most important issues in the border and frontier studies. Borders were considered as a physical-spatial phenomenon mainly from a political point of view, although it became interesting to study its cultural aspect. The political burden of borders becomes even more important in the modern world, when the political arrangement imposes high demands for control in parallel with the existence of flexible borders. Borders are closely related to the material environment. Therefore, it became important to analyze how people design materially the borders, what is the load on the objects or artifacts that are used to mark the borders. The symbolic artefacts make borders spatially visible, so they are indispensable to society's "territorial alphabet."

Khevi is a northern historical territorial unit of Georgia, which has been the most important region in the history of Georgia as a border region. Khev consists the Dariali gorge, which is called the northern gate in historical sources. The geographical location of the region acquired a special significance after the declaration of independence of Georgia. There is a border checkpoint in the Dariali gorge, which is the only direct connection to the Russian Federation. The Dariali gorge has been used for a long time, connecting Georgia with the North Caucasus. It was of strategic importance that led to the establishment of the fortress systems in the gorge.

Along with the political meaning of the border, it is also important to load the area with symbolic meanings. An important symbolic expression of statehood is the border checkpoint itself. Its modernization, image and equipment is visibly presenting the Georgian state. Newly established monasteries in the region are carrying a significant symbolic load. The Monastery of the Holy Apostles in Truso valley, the Monastery of the Assumption of the Blessed Virgin Mary and the Monastery of the Holy Archangels in Dariali gorge materially and symbolically visualize identity and serve as its transparent demonstration.

Keywords: borders, materiality, symbols, transparent, monasteries.

როზეტა გუჯეჯიანი
ივ. ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ხევის სასაზღვრო ზოლის ეთნოგრაფიული თავისებურებანი

ხევი – საქართველოს სასაზღვრო ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარე - საქართველოს ხანგრძლივი ისტორიის განმავლობაში მუდამ წარმოადგენდა სამეფო ხელისუფლების დასაყრდენ ერთეულ რეგიონს, ერთეულს, რომელსაც ქვეყნის ჩრდილო საზღვრის კონკრეტული მონაკვეთის დაცვა ევალებოდა.

ხევის ლოკალურ-ტერიტორიული ერთეული დღეს წარმოდგენილია ყაზბეგის მუნიციპალიტეტის სახით და განსაკუთრებულ როლს ასრულებს ქვეყნის საზღვრის დაცვისა და ეკონომიკური ცირკულაციის კუთხით (სამხედრო გზა), ასევე, იგი მნიშვნელოვანია აქ შემონახული ეთნოგრაფიული თავისებურებების თვალსაზრისითაც.

ხევის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარის შესახებ საყურადღებო ცნობებია დაცული შუასაუკუნეების წერილობით საისტორიო ძეგლებში, ადგილზე შექმნილ საისტორიო თხზულებაში (მაგალითად, გერგეტის ხევის სულთა მატთანში) და კულტურული მემკვიდრეობისძეგლებში. უმდიდრესია ხევის ეთნოგრაფიული აღწერილობანიც, როგორც წყარო ამ მხარის ტრადიციული ყოფისა და კულტურის რეკონსტრუირებისათვის, რაც დიდწილად ქმნის თანამედროვე სოციო-კულტურული პროცესების არაერთ სეგმენტს. ჩემი ნაშრომის საკვლევი თემატიკაც სწორედ ამ კონკრეტული მიმართულებით დაიგეგმა: ეთნოანთროპოლოგიური კვლევის მეთოდებით გამოვლენილიყო ხევის თანამედროვე ვითარება; ხევის როლი ამჟამინდელი საქართველოს ყოფაში; ხევის, როგორც განსაკუთრებული მნიშვნელობის მქონე საზღვრისპირა რეგიონის ცხოვრებაში ამ ფაქტით განპირობებული ლოკალური თავისებურებანი. აღწერილ იქნა ხევში არსებული სოციო-ეკონომიკური ვითარება, პრობლემატიკა, გამოვლინდა ჩვენს დროში მოქმედ ხალხურ დღეობათა კალენდარი და ნოვაციები.

კვლევის არეალი განივრცო ხევის ისტორიულ მიწა-წყალზეც, რომელიც გასაბჭოების დროიდან მოექცა რსფსრ-ს შემადგენლობაში და გამოვლინდა იქ არსებული თანამედროვე სურათი – ეთნიკურ ქართველთა განსახლების არეალი, მათი პრობლემატიკა, ეთნიკური იდენტობის საკითხები.

საკვანძო სიტყვები: ხევი, სასაზღვრო ზოლი, განსახლება, არეალი, ქართველები.

Rosetta Gujejiani

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

Ethnographic features of the gorge boundary line

Khevi - the historical-ethnographic border region of Georgia - throughout Georgia's long history has always been a region loyal to the royal government, a unit responsible for protecting a specific section of the country's northern border.

The local-territorial unit of Khevi today consists Stepantsminda municipality and it plays a special role in terms of border protection and in economic circulations based on the communicational artery so-called military road. Khevi is interesting also with the ethnographic characteristics.

Wide historical-ethnographic information regarding Khevi is preserved in the medieval written historical monuments, locally created historical texts (for example, in the Gergeti Chronicle of Khevi) and in the monuments of the cultural heritage. The ethnographic descriptions of Khevi are also rich as a source for the reconstruction of the traditional being and culture of this region. This reconstruction ensures the better understanding of the modern socio-cultural processes. The research topic of my paper is focused on this specific direction: to reveal the modern situation of Khevi based on the methods of ethno-anthropological research; the role of the Khevi in the life of present-day Georgia; local peculiarities due to the fact that Khevi as a border region has a special importance.

The research has revealed the socio-economic situation and problems in Khevi, the calendar of folk holidays and innovations happening nowadays. The study area was extended to the historical territories of Khevi, which has become a part of the RSFSR since Soviet times, and was described the modern situation there, the area of the settlement of ethnic Georgians, their problems and issues of ethnic identity.

Keywords: gorge, border, accommodation, area, Georgians.

გელა ქისტაური

*საქართველოს საპატრიარქოს წმ. ანდრია
პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტი*

ქართული ზეპირსიტყვიერება როგორც წყარო თრუსოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიული შესწავლისათვის -

საქართველოს მთის მოსახლეობის სააზროვნო სისტემაში დიდი ადგილი ეკავა და უკავია ანდრეზულ მეხსიერებას, განსაკუთრებით კი ლოკალურ და ქვეყნის გულისთვის გაღებულ საბრძოლო - საგმირო გალექსილ გადმოცემებს.

ხალხურ ზეპირსიტყვიერებაში დავანებული გადმოცემები, ასევე ძალზედ ყურადღებას საქართველოს მთიანეთში უცხო ეთნიკური ჯგუფების გეოგრაფიულ-მიგრაციული საკითხის კვლევის კუთხით. ამჯერად ჩვენი ყურადღება გამახვილებულია ქართული ზეპირსიტყვიერების რამოდენიმე ნიმუშზე, რომლებშიც მეტნაკლებად მოიპოვება ცნობები აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის ერთ-ერთი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული კუთხის „თრუსოს“ შესახებ, მაგრამ, აქვე იმასაც ვიტყვი, რომ სამწუხაროდ ამ შინაარსის მასალა ძალზედ მცირეა, რომლებშიც უმუალოდ თრუსოს შესახებ არის საუბარი.

ჩვენ ხელთ არსებული ზეპირსიტყვიერების ნიმუშები, რომლებშიც თრუსოს შესახებ სხვადასხვა შინაარსის ცნობებია დაცული, მოძიებული გვაქვს აკადემიკოს აკაკი შანიძის რედაქციებიდან.

ქართული ზეპირსიტყვიერების ერთ-ერთ ნუმუშში გადმოცემულია ერეკლე მეორის მეფობის (1745-1798 წწ.) დროს ოსების თარეში თრუსოში, რომლებიც, გადმოცემის მიხედვით, ადგილობრივი მოსახლეობის ძარცვა-რბევით საკმაოდ გაღატებულინ ყოფილან და ოსებს, მიუხედავად თავიანთი ამ ქმედებისა დაუსჯელობის გრძნობაც ჰქონიათ. ასევე, გადმოცემის მიხედვით, ირკვევა, რომ ოსებს თრუსოში ციხე-კოშკებიც დაკავებული ჰქონიათ.²¹

ზეპირსიტყვიერების ამ ცნობებს თუ წერილობით წყაროების მონაცემებთან ერთად განვაანალიზებთ, აღმოჩნდება, რომ ისინი ერთმანეთთან აზრობრივად თანხვედრაში არიან და ერთმანეთსაც ავსებენ.

მაგალითად: XVIII საუკუნის ქართველი ისტორიკოსის პაპუნა ორბელიანის თხზულების „ამბავნი ქართლისანი“ ცნობით: 1746 წელს თრუსოში მცხოვრებმა

²¹ აკაკი შანიძე. ქართული ხალხური პოეზია, I, ხევსურული, ტფილისი, 1931, გვ. 21.

ოსებმა ერეკლეს მეორეს მორჩილებაზე უარი უთხრეს, ამის გამო ერეკლემ არაგვის საერისთავოს ჯარი შეკრიბა და თუშეთის მოურავის ჯიმშერის სარდლობით თრუსოში გაგზავნა (ამ დროისთვის ბექან არაგვის ერისთავი აჯანყებულ მთიელებს უკვე მოკლული ყავდათ 1743 წელი), ჯიმშერის სარდლობით, თრუსოში არაგვის საერისთავოს ჯარს 40 კომპი აუღია: „რასაც კომპს იერიში უყვეს, მაშინვე გატეხეს. ორმოცი კომპი აიღეს, დაწვეს, თრუსი დაატყვევეს და ყოვლის გზით ყათლანი უყვეს“, ოსები დამარცხებულან და ეს უკანასკნელნიც იძულებულნი გამხდარან ისევ სამეფო კარის მორჩილნი ყოფილიყვნენ.²²

ჩვენ მიგვაჩნია, რომ წარმოდგენილი ზეპირსიტყვიერების ნიმუში და დასახელებული ნარატიული წყარო, ქრონოლოგიური და შინაარსობრივი თვალსაზრისითაც ერთი და იმავე ისტორიული ფაქტის შესახებ მოგვითხრობენ, მაგალითად: წერილობით წყაროში ხაზი აქვს გასმული ტოპონიმ „თრუსოს“ და კომპებში გამაგრებული ოსების წინააღმდეგ ბრძოლას, მაგრამ მასში არსად ნახსენები არ არიან ხევსურები, სამაგიეროდ ზეპირსიტყვიერების ნიმუშში შემონახულია გადმოცემა, რომლის მიხედვითაც ერეკლეს თრუსოში სალაშქროდ ხევსურებიც დაუბარებია:

„კევსურებს დაიბარებდა: „თავი დამჭირდა ყმიანი“.

დაემზადნია კევსური: „ოსების ჩვენ გვჭირს ზიანი“.²³

წერილობით წყაროში საგანგებოდ არის ყურადღება გამახვილებული კომპებში გამაგრებული ოსების წინააღმდეგ ბრძოლაზე,²⁴ ზეპირსიტყვიერ ნიმუშშიც ხაზი აქვს გასმული ხევსურების მიერ კომპებში მყოფი ოსების წინააღმდეგ ბრძოლას.²⁵ „ამბავი ქართლისანის“ ცნობით, ერეკლეს „თრუსოში“ გაუგზავნია არაგვის საერისთავოს ჯარი, საერისთავოს ჯარი ასევე ნახსენებია ფოლკლორულ წყაროშიც.

ამრიგად, ჩემი აზრით, წარმოდგენილი ორი განსხვავებული წყაროს ცნობების პარალელურმა შედარებამ გვიჩვენა, რომ ისინი ერთი და იმავე პროცესის შესახებ მოგვითხრობენ. ზეპირსიტყვიერების ნიმუში მისთვის დამახასიათებელი შაბლონით უფრო სხვაგვარად წარმოაჩენს ბრძოლის ამბავს და მასში იძებნებიან ისეთი პასაჟები, რომლის შესახებაც შუა საუკუნეების ქართულ ნარატიულ ისტორიულ წყაროებში ცნობები არ შემონახულა, მაგალითად: დაბალი სოციალური კლასის წარმომადგენელთა სახელი, გვარები და სხვ...

²² პაპუნა ორბელიანი. ამბავი ქართლისანი, ელენე ცაგარეიშვილის გამოცემა, თბილისი, 1981, გვ. 113.

²³ აკაკი შანიძე. ქართული ხალხური პოეზია, I, ხევსურული, ტფილისი, 1931, გვ. 21.

²⁴ პაპუნა ორბელიანი. ამბავი ქართლისანი, ელენე ცაგარეიშვილის გამოცემა, გვ. 113.

²⁵ აკაკი შანიძე. ქართული ხალხური პოეზია, I, ხევსურული, გვ. 21.

Gela Kistauri

*St. Andrew the First-Called
University of Georgian Patriarchate*

Georgian oral narrations as source of Truso history-ethnological subject for educational purposes

Andrezian (oral narrations) has a big place in the thinking system of the mountain population of Georgia, especially the local and heroic narratives made for the sake of the country.

Folklore narratives are also noteworthy in terms of research on the geographical-migration issue of foreign ethnic groups in the mountains of Georgia. This time our focus is on a few samples of Georgian oral tradition, which provide more information about "Truso", one of the historical-ethnographic region of the mountains of Eastern Georgia, but, I would also like to say that unfortunately there is scarce material about Truso.

We have obtained oral samples, which contain information about Truso of various contents, it's provided from the editorial offices of Academician Akaki Shanidze.

One of the samples of Georgian oral tradition narrates the raid of Ossetians in Truso during the reign of Erekle II (1745-1798) according to legend, Erekle II was quite outraged by the looting of the local population and Ossetians, despite their actions, felt unpunished. Also, according to the report, it turns out that the Ossetians also occupied the castle towers in Truso.

If we analyze these references of oral tradition together with the data of written sources, it turns out, that they are intellectually in agreement with each other and complement one another.²⁶

For example: According to the 18th century Georgian historian Papuna Orbeliani's work, "The Story of Kartli": In 1746, the Ossetians living in Truso refused to obey Erekle II. King assembled army of aragvian saeristavo by command of jimsher and sent it to truso (By this time Bezhan Aragvi Eristavi had already killed the rebellious mountaineers in 1743), under the command of Jimsher, the army of Aragvi Saeristavo captured 40 towers in Truso: They took forty towers, burned them, captured the Truss

²⁶ **Akaki Shanidze**. Georgian Folk Poetry, I, Khevsuruli, Tbilissi, 1931, p. 21.

Papuna Orbeliani, The Story of Kartlisani, published by Elene Tsagareishvili, Tbilisi, 1981, p. 113.

and destroyed everything. The Ossetians were defeated and the latter were forced to obey the royal court again.

We believe that the sample of oral tradition presented and narrative source tell the same historical fact in chronological and substantive terms, for example: the written source emphasizes the toponym "Truso" and the struggle against the Ossetians fortified in the towers, but there are no Khevsurians in it, instead, in the sample of oral tradition, there is a legend, according to which Erekle also ordered the Khevsureti to siege Truso:²⁷

The written source pays special attention to the fight against the Ossetians fortified in the towers, and the oral sample also emphasizes the fight against the Ossetians in the towers by the Khevsurians.

According to the "Story of Kartlisani" the army of Aragvi Saeristavo was sent by Erekle in „Truso“, Saeristao army is also mentioned in the folklore source.

Thus, in my opinion, a parallel comparison of the references of the two different sources presented showed that they tell the same process. The sample of oral tradition with a characteristic pattern presents the story of the battle in a different way and there are found out the passages about which no information has been preserved in the Georgian narrative historical sources of the Middle Ages, for example: names of low social classes, surnames, etc ...

²⁷ **Akaki Shanidze.** Georgian Folk Poetry, I, Khevsuruli, Tbilisi, 1931, p. 21.

ნიკოლოზ ოთინაშვილი
გორის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ქართლის ჩრდილო მხარის ჰიდრონიმული (ტოპონიმური) სისტემა

კვლევის მიზანი. ქართლის ჩრდილოეთ მხარე დვალეთი გამოირჩევა ბუნებრივი მრავალფეროვნებით, რაც ასახულია ტოპონიმიაში. ჰიდრონიმია ტოპონიმის ნაწილია, რომელიც მხარეში ნაირნაირი ენობრივი ფაქტებით არის გამორჩეული. ჩვენი აზრით, ამ მიმართებით უნდა დავეყრდნოთ ვახუშტი ბაგრატიონის შრომებს, რუკებს, რომლებიც არის გზამკვლევები. მხარე ძველთაგანვე შედიოდა ნიქოზის საეპისკოპოში, რაც ქართული ენის, კულტურის გავრცელებაზე მეტყველებს.

როგორც ძველად, ისე გვიანფეოდალურ ხანაში მაჩაბელთა სათავადოში შედიოდა მხარის ხეობები, დასახლებული ადგილები: ჯავა, ხწვე, მსხლები, ჭვრივი, ახალსოფელი, ბორგნისი, თხელა, ბუზალა, სოხთა, მძივი, კოშკა, ელბაქეთი, დამწვარა, მაცხოვარი, ქირწინა, ასევე სხვა ხევ-ხეობები.

ვახუშტი ბაგრატიონი დვალეთის ჰიდრონიმიას მოიხსენიებს ისე, როგორც იქაურმა დვალეებმა ჩააწერინეს, კერძოდ მდინარის, წყლის, ხევის, წყაროს, ვეძას, მყინვარის სახელწოდებები. იგი წერს: „ქვეყანა ესე არს მაგარი, შეუვალი მტერთაგან მდინარეთა დიდთა და ჩქართა მომდინარეთაგან... „დვალეთი განიყოფების ხევ-ხევად - კასრის ხევად, ზრამაგად, ჟღელედ, ნარად, ზროგოდ, ზახად“..., როგორც ადრე, ისე შემდგომ ენობრივად ძირითადად გვხვდება მსაზღვრელ-საზღვრული წყობა, პოზიციურად პირველ ადგილზეა გეოგრაფიული სახელი: თავაურის წყალი, ქურთაულის წყალი, ჟღელეს წყალი, ბუზალას წყალი, ბორგნისის წყალი, შევარდენის წყალი, ჟბის წყალი, ედისის წყალი, ჩელათის წყალი, საკირის წყალი, ერმნის წყალი, მძივის წყალი, ხაჭაპურის (ეთ) ხევი, თლიის ხევი, კოშკის ხევი, როკის ხევი და მრავალი სხვა.

საკვანძო სიტყვები: ქართლი, ჩრდილოეთი, მხარე, ჰიდრონიმები, ტოპონიმები, ვახუშტი ბაგრატიონი.

Nikoloz Otinashvili

Gori State University

Hydronymic (toponymic) system of the northern part of Kartli

The purpose of research. The northern part of Kartli Dvaleti is distinguished by its natural diversity, which is reflected in the toponymy. Hydronymia is a part of toponymy that is distinguished by various linguistic facts in the region. In this regard, we must rely on the works of Vakhushti Bagrationi, the maps of which are a guide. The region has been part of the Nikozi diocese since ancient times, which indicates the spread of the Georgian language and culture.

Both in ancient and late feudal times, the Machabeli nobility included the valleys of the region, inhabited places: Java, Khtsve, Mskhlebi, Javriki, Akhalsopeli, Borgnisi, Tkhela, Buzala, Sokhta, Mdzivi, Koshka, Elbaketi, Damtsvara, Matskhovari, Kirtsina and others.

Vakhushti Bagrationi mentions the hydronym of Dvaleti, as it was written by the locals of Dvaleti. Namely the names of rivers, ravines, springs, glacier. He writes: "The country is very tough, invincible from enemies, with great and fast rivers". ... "Dvaleti is divided into ravines -Kasri ravine, Zramag, Zhghele, Narad, Zrogod, Zakhad" ... Positively in the first place is the geographical name: Tagauri water, Kurtulis water, Zhghele water, Buzali water, Borgnisi water, Shevardeni water, Jbi water, Tli gorge, Koshki gorge, Roki gorge, Khachapuri gorge, Edisi water, Chelat water, Sakiri water, Erman water, Dzivi water and many more.

Keywords: Kartli, North, Region, Hydronyms, Toponyms, Vakhushti Bagrationi.

გვანცა ბურდული

საქართველოს საპატრიარქოს წმ. ანდრია
პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტი

თრუსოს ხეობაში მოღვაწე ერთი სასულიერო პირის იდენტიფიკაციისათვის

კვლევის მიზანი. ჩვენი კვლევის მიზანია თრუსოს ხეობაში ოსების მიერ მოკლული ქართველი სასულიერო პირის იდენტიფიკაცია და მისი მოკვლის მიზეზების დადგენა.

კვლევის მეთოდები. ჩვენი კვლევა ეფუძნება შემდეგ მეთოდებს: მიზეზობრივ-შედარებითი ანალიზი, სინთეზი, სისტემური ანალიზი.

კვლევის შედეგები აღნიშნული კვლევისთვის პირველწყაროს წარმოადგენს საქართველოს საეგზარქოსოს კანცელარიის ფონდში დაცული დოკუმენტი. შესწავლილი მასალიდან დადგინდა, რომ თრუსოს ხეობაში, კერძოდ აბანოს სამრევლოში მოკლული ქართველი სასულიერო პირი იყო იოსებ სურგულაძე. საარქივო მასალა ასევე ნათელს ჰფენს მღვდელი იოსების მოკვლის მიზეზს - სასულიერო პირმა უარი განაცხადა ჯვარი დაეწერა 8 წლის გოგნასა და 12 წლის ბიჭისთვის, რაც მისი მოკვლის საბაზად იქცა.

დისკუსია. თრუსოს ხეობაში რელიგიური ვითარების შესასწავლად მნიშვნელოვან წყაროს წარმოადგენს „ოსეთის სასულიერო კომისიისა“ (1774-1861 წწ.) და „კავკასიაში მართლმადიდებელი ქრისტიანობის აღდგენის საზოგადოების“ (1863-1917 წწ.) ასევე საქართველოს საეგზარქოსოს კანცელარიის ფონდში დაცული მასალები, რომლებიც შეიცავენ მნიშვნელოვან ცნობებს თრუსოს ხეობაში არსებული რელიგიური ვითარების შესახებ, ამ შემთხვევაში კონკრეტულად კი სასულიერო პირების ვინაობის, მათი სოციალური, ეკონომიკური, რელიგიური და საგანმანათლებლო ცხოვრების შესახებ. აღნიშნული მასალები საინტერესოა იმ თვალსაზრისითაც, რომ მასში წარმოდგენილია ის მნიშვნელოვანი პრობლემები, რომელიც იმ დროს თრუსოს ხეობის სასულიერო პირებს ჰქონდათ და რომლის გადაწყვეტას და შესაბამის ნებართვას ითხოვდნენ ეგზარქოსებისგან.

ჩვენი მიერ შერჩეული საკვლევი თემის გარშემო არსებული დოკუმენტის დამუშავებამ კიდევ ერთხელ დაგვარწმუნა იმაში, თუ რა მძიმე ვითარებაში უწევდათ ქართველ სასულიერო პირებს მოღვაწეობა. ვითარებას ამძიმებდა არა მარტო კლიმატური პირობები, მატერიალური სიდუხჭირე, ეკლესია-მონასტრების სავა-

ლალ მდგომარეობა, არამედ მოსახლეობის (ოსების) ურჩობაც. ახლადგაქრისტიანებული ოსები ხშირად უბრუნდებოდნენ ძველ წეს-ჩვეულებებს და არ ემორჩილებოდნენ იმ საეკლესიო ცხოვრების წესს, რომელსაც ქართველი სასულიერო პირები ასრულებდნენ. მღვდელი იოსების შემთხვევაც ხომ ამის ნათელი დასტურია. იოსებ სურგულაძე თავისი თვინიერი მამობრივი შთაგონებით, სთხოვდა ქორწინების მოსურნე ოჯახის წევრებს მოეცადათ კიდევ რამოდენიმე წელი მაინც, მაგრამ მათ ეს დარიგება არ მიიღეს და უსიამოვნო სიტყვებით აიძულებდნენ მღვდელს შეესრულებინა უკანონო წესი. უკან არც ქართველმა სასულიერო პირმა დაიხა, რაც მისთვის სამწუხაროდ სავალალო შედეგით დასრულდა.

საკვანძო სიტყვები. თრუსოს ხეობა, აბანოს სამრევლო, რელიგიური ვითარება, სასულიერო პირები, მღვდელი იოსები.

Gvantsa Burduli

St. Andrew the First-Called University of Georgian Patriarchate

For identification of one clergyman's activity in the Truso Valley

The purpose of our research is to identify a Georgian clergyman killed by Ossetians in the Truso Valley and to determine the reasons for his murder.

Methods. The research is based on the following methods: causal-comparative analysis, synthesis, system analysis. *Research results:* The first source for this research represents a document kept in the fund of the Chancellery of the Exarchate of Georgia. From the studied material it was revealed that Ioseb Surguladze was a Georgian clergyman killed in Truso Valley, namely in Abano Parish. The archival material also sheds light on the reason for the murder of the priest Joseph - the clergyman refused to marry an 8-year-old girl and a 12-year-old boy, which became the reason for his murder.

Discussion. The Ossetian Theological Commission (1774-1861) and the Society for the Restoration of Orthodox Christianity in the Caucasus (1863-1917) serve as an important sources for studying the religious situation in the Truso Valley, as well as materials preserved in the Chancellery of the Exarchate of Georgia, which contain important information about the religious situation in the Truso Valley in this case, specifically about the identity of the clergy, their social, economic, religious and educational life. These materials are also interesting in the sense that they present the important problems that the clergy of the Truso Valley had at that time, and they asked exarchs to obtain the appropriate permission in order to solve these problems. The elaboration of the document around the research topic selected by us once again convinced us of the difficult situation in which the Georgian clergy had to work. The situation was aggravated not only by climatic conditions, material poverty, the deplorable condition of churches and monasteries, but also by the disobedience of the population (Ossetians). Newly Christianized Ossetians often reverted to old customs and disobeyed the ecclesiastical way of life practiced by Georgian clergy. The case of the priest Joseph represents a clear proof of this. Ioseb Surguladze, with his gentle paternal perception, asked the family members who wanted to marry their children to wait at least a few more years but they did not accept the advice and with unpleasant words forced the priest to follow an illegal rule. The Georgian clergyman did not back down either, which unfortunately ended in a tragic result for him.

Keywords. Truso Valley, Abano Parish, religious situation, clergy, priest Joseph.

ნინო შიოლაშვილი

საქართველოს საპატრიარქოს წმ. ანდრია
პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტი

ქართულ-ოსური კულტურული ურთიერთობის თავისებურებანი საეკლესიო ჩანაწერების მიხედვით (1828-1917 წწ.)

ჩვენი კვლევის მიზანია ქართულ-ოსური კულტურული ურთიერთობის თავისებურებების განსაზღვრა თრუსოს ხეობის მოსახლეობის მაგალითზე.

კვლევის მეთოდები. კვლევა ეფუძნება შემდეგ მეთოდებს: შედარებით-ისტორიული მეთოდი, მიზეზობრივ-შედარებითი ანალიზი, სინთეზი, სისტემური ანალიზი.

კვლევის შედეგები. ჩვენი კვლევისთვის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან პირველწყაროს საეკლესიო ჩანაწერები, იგივე „მეტრიკული წიგნები“ წარმოადგენს. შესწავლილი მასალებიდან გამომდინარე გამოიკვეთა შემდეგი: აღნიშნული საარქივო მასალები ნათელს ჰფენს თრუსოს ხეობაში არსებულ რელიგიური ვითარებასა; წარმოაჩენს თრუსოს მოსახლეობის ნათესაურ კავშირ-ურთიერთობას ქართველებთან;

დისკუსია. XIX საუკუნის საქართველოს მოსახლეობის, ოჯახების სტრუქტურის, მათი სოციალური ჯგუფების, ნათესაური კავშირ-ურთიერთობის, სქესობრივ-საკობრივი, რელიგიური თუ ეთნიკური შემადგენლობის განსაზღვრისა და მიგრაციული პროცესების შესასწავლად მკვლევართათვის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან წყაროს საეკლესიო ჩანაწერები, იგივე „მეტრიკული წიგნები“ წარმოადგენს. აღნიშნულ ჩანაწერებს „საქართველო-იმერეთის სინოდის კანტორა“ 1818-1921 წლებში აწარმოებდა (გარკვეულ შემთხვევებში საეკლესიო ჩანაწერები 1930 წლამდეც გვხვდება). მეტრიკული წიგნები მოიცავენ ახალშობილთა დაბადება-ნათლობის, ჯვარდაწერილთა და გარდაცვლილთა რეგისტრაციას, რომელსაც ადგილობრივი სასულიერო პირი ყოველწლიურად აღრიცხავდა.

მეტრიკული წიგნები ინახებოდა სამრევლო ეკლესიაში, კეთდებოდა დოკუმენტის ასლი, დედანი რჩებოდა ეკლესიაში, ხოლო ასლი იგზავნებოდა „საქართველო-იმერეთის სინოდის“ კანტორაში. ჩანაწერებს ამოწმებდა საეკლესიო ოლქის კეთილმოწესე (ბლადოჩინი) - ხდებოდა დედნისა და ასლის შედარება ერთმანეთთან. შემოწმებულ დოკუმენტზე კეთდებოდა კეთილმოწესის ხელმოწერა და ისმებოდა ბეჭედი.

XIX საუკუნის ტერიტორიულ-ადმინისტრაციული დაყოფით თრუსოს

ხეობა, ისევე როგორც ხევი, ტფილისის გუბერნიის დუშეთის მაზრის, მთის უბნის შემადგენლობაში შედიოდა, ხოლო საეკლესიო-მოწყობის მიხედვით თრუსოს მოსახლეობა აბანოსა და კობის სამრევლოებად იყოფოდა²⁸, რომელზეც მზრუნველობა თავდაპირველად „ოსეთის სასულიერო კომისიას“ ევალებოდა, აღნიშნული კომისია ქართველი სასულიერო პირებით იყო დაკომპლექტებული.

კობისა და აბანოს სამრევლოების შესწავლის შემდეგ ჩვენთვის საინტერესო ქართულ-ოსური კულტურული ურთიერთობის თავისებურებანი გამოიკვეთა, კერძოდ: აღმოჩნდა, რომ კობისა და აბანოს სამრევლოებში XX საუკუნის დასაწყისამდე საეკლესიო მსახურება ქართულ ენაზე სრულდებოდა ქართველი სასულიერო პირების მიერ.

უკლებლივ ყველა ადგილობრივი მაცხოვრებლები -**შვილი** სუფიქსიანი გვარებით არიან რეგისტრირებულნი. 1890-იანი წლებიდან შეიმჩნევა რუსული გვარების მაწარმოებელი -**ოვ/-ევ** სუფიქსების დართვით გვარების გადაკეთება (ზოგადად ეს ტენდენცია მთელს საქართველოში შეინიშნება).

თრუსოს მოსახლეობაში გვხვდება ქართველებში გავრცელებული მამაკაცისა და ქალის ისეთი სახელები, როგორებიცაა: ფარნაოზი, ლევანი, ზაქარია, დავითი, ქრისტეფორე, ყაფლანი, თედო, ნინია და სხვ. ქალის სახელები - ნინო, თეკლე, ქეთევანი, კეკე/კეკელო, ფეფელო, თინათინი, თამარი, მაგდანა, მელანია, ბაბაღე, მაკრინე, მაია, ხორეშან, ქალთამზე, ქალის სახელებიდან შეგვხვდა სახელი დედოფალი და სხვ. მამაკაცის სახელად - ერისტავი, რომელიც საქართველოს სახელმწიფო მოხელის - ერისთავის - ინსტიტუტიდან უნდა მომდინარეობდეს. ასევე მამაკაცის სახელად გვხვდება **ბაზალი**, რომელიც ყაზბეგის მუნიციპალიტეტის ერთ-ერთ სოფელში დღესაც გვარად ფიქსირდება.

გამოვლინდა ნათესაურ კავშირ-ურთიერთობების ისეთი შემთხვევები, როგორიცაა ნათელ-მრონობა თრუსოს მოსახლეობასა და ხევისა და მთიულეთის მოსახლეობას შორის, ასევე შერეული ქორწინებები.

გვარები, რომლებიც თრუსოშიც გვხვდება და ხევის სოფლებშიც. მაგალითად, აიდარაშვილი, არჯინაშვილი, ბაბეშვილი/ბაბაშვილი, ელოშვილი, კობიაშვილი და სხვა, მაგრამ, თრუსოში მოსახლე ეს გვარები ოსებად არიან რეგისტრირებულნი, ხოლო ხევის სოფლებში მაცხოვრებლები - ქართველებად.

²⁸ ტერიტორიულ-ადმინისტრაციული დაყოფით თრუსო, ისევე როგორც ხევი, შეიყვანეს ტფილისის გუბერნიაში, რომელიც 1802-1803 წლებში ჯერ დუშეთის მაზრის შემადგენლობაში, 1803 წლიდან - ანანურის მაზრაში, ხოლო 1821-1929 წლებში კვლავ დუშეთის მაზრის შემადგენელი ნაწილი იყო. 1840 წელს მოხდა დუშეთის მაზრის რეორგანიზაცია - ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დანაწილება უბნებად - ხევი და თრუსოს ხეობა მთის უბნის შემადგენლობაში შევიდა.

აბანოსა და კობის სამრევლოებში გამოჩაღის შემთხვევაში საეკლესიო მსახურებას ხევის დანარჩენი სამრევლოების - სტეფანწმინდის, სნოს, სიონის, და ყანობის სამღვდელოება ატარებდა.

შეიძლება ითქვას, რომ საეკლესიო წიგნები მდიდარი წყაროა თრუსოს ხეობაში მცხოვრები მოსახლეობის ნათესაური კავშირ-ურთიერთობების, ნათელ-მირონობის, ქორწინებაში შემავალი ეროვნების, მისი სოციალური წარმოშობის, მდგომარეობის, მოსულობის თუ შერეული ქორწინების შესასწავლად.

საკვანძო სიტყვები. თრუსოს ხეობა, მეტრიკლი წიგნები, კობისა და აბანოს სამრევლოები, რელიგიური ვითარება, სასულიერო პირები, ნათელ-მირონობა, ქორწინება.

Nino Shiolashvili
St. Andrew the First-Called
University of Georgian Patriarchate

Features of Georgian-Ossetian cultural relations according to church records (1828-1917)

Purpose of the study. The purpose of our study is to determine the features of Georgian-Ossetian cultural relations on the example of the population of the Truso Valley.

Methods. The study is based on the following methods: comparative-historical method, causal-comparative analysis, synthesis, system analysis.

Study Results. One of the most important primary sources for this study are church records, the same "metric books". On the basis of the studied materials, the following was revealed: the mentioned archival materials shed light on the religious situation in the Truso Valley, as well as family ties and relations of the population of Truso with Georgians;

One of the most important sources for researchers in studying the population of Georgia in the 19th century, the structure of families, their social groups, kinship relationships, gender and age, religious or ethnic composition and migration processes is church records, the same "matric books". The Georgia-Imereti Synod Bureau maintained these records in 1818-1921 (in some cases, church records up to 1930 can be found). Registration of birth and baptism of newborns, as well as weddings and deaths were recorded annually by the local clergy.

Metric books were kept in the parish church. A copy of the document was made, and the original remained in the church, while the copy was sent to the "Georgia-Imereti Synod Bureau". The records were checked by the rural dean of deanery - the original and the copy were compared with each other. The verified document was signed and sealed by the rural dean.

According to the territorial-administrative division of the 19th century, the Truso Valley, like Khevi, was part of the mountainous area of Dusheti district of the Tbilisi province, and according to the church structure, the population of Truso was divided into the parishes of Abano and Kobi²⁹, a care for which was initially entrusted

²⁹ According to the territorial and administrative division, Truso, like the Khevi, was included in the Tbilisi province, which was first part of Dusheti district in 1802-1803, from 1803 – of Ananuri

to the "Ossetian Ecclesiastical Commission", staffed by the Georgian clergy.

After studying the parishes of Kobi and Abano, the features of Georgian-Ossetian cultural relations were revealed, namely:

It turned out that in the parishes of Kobi and Abano, until the beginning of the 20th century, services were performed by the Georgian clergy in the Georgian language.

The surnames of all local residents are registered with **-shvili** suffixes. Since the 1890s, a change in surnames with the Russian suffixes -ov/-ev is observed (in general, this trend is observed throughout Georgia).

In the population of Truso, there are such common Georgian names for men and women as: Parnaozi, Levani, Zakaria, Daviti, Kristephore, Keflani, Tedo, Ninia and other. Woman's names – Nino, Tekle, Ketevan, Keke/Kekelo, Pepelo, Tinatini, Tamari, Magdana, Melania, Babale, Makrine, Maia, Khoreshan, Kaltamze. From the female names, we came across the name Dedopali (Queen) and others. The man's name Eristavi, which should come from the institution of the Georgian civil servant – Eristavi. There is also a man's name Bazali, which is still a surname in one of the villages of the Kazbegi municipality.

Cases of kinship relations such as Godparenthood (relations between godparents and parents of child) between the population of Truso and the population of Khevi and Mtiuleti, as well as mixed marriages were revealed.

Surnames that are also found in Truso and in the villages of Khevi - for example, Aidarashvili, Arjinashvili, Babeshvili / Babashvili, Eloshvili, Kobiashvili and others, but people with these surnames living in Truso are registered as Ossetians, while those living in the villages of Khevi are registered as Georgians.

In the parishes of Abano and Kobi, in exceptional cases, the service was performed by the clergy of the Khevi parishes - Stepantsminda, Sno, Sioni, Kanobi.

It can be said that church books are a rich source for the study of kinship relations of people living in the Truso Valley, godparenthood (relations between godparents and parents of child), nationality of those getting married, its social origin, status or mixed marriages.

Keywords. Truso Valley, Metric Books, Parishes of Kobi and Abano, Religious Situation, Clergy, Godparenthood (relations between godparents and parents of child), Marriage.

district and in 1821-1929 it again became the part of Dusheti district. In 1840, the Dusheti district was reorganized - the administrative-territorial division into districts - Khevi and the Truso Valley became part of the mountainous district.

თამარ ფხალაძე

სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი

**თრუსოს ხეობის მოსახლეობა 1922-1935 წწ
(დემოგრაფია და საქმიანობა)**

კვლევის მიზანს წარმოადგენს თრუსოსა და კობის სასოფლო საბჭოებში შემავალი სოფლების მოსახლეობის რიცხოვნობის, მათი სოციალური სტრუქტურის, საქმიანობის ფორმისა და სახეების, ეკონომიკური მდგომარეობის, ცხოვრების პირობებისა და გარდაცვალების სპეციფიკური მიზეზების (კონფლიქტი, ბუნებრივი მოვლენები, ეპიდემია) შესწავლა.

კვლევის შედეგები მიღებულია საქართველოს ეროვნულ არქივში დაცული დოკუმენტური მასალის დამუშავებით. კვლევის მეთოდებად გამოვიყენეთ: (ა) წყაროთა კრიტიკული (ანალიზური) მეთოდი - პრობლემის შესახებ არსებული მეტრიკული ჩანაწერების და ოფიციალური დოკუმენტების შესწავლისას; (ბ) შედარების მეთოდი - საშუალება მოგვცა გამოგვეკვეთა თრუსოსა და კობის ხეობის მოსახლეობის დემოგრაფიული, ყოფითი და სამეურნეო საქმიანობასთან დაკავშირებული პრობლემის სპეციფიკური მხარეები; (გ) სტატისტიკური მეთოდი - გამოყენებული იქნა ფაქტორული მონაცემების აღრიცხვის, კლასიფიკაციისა და მონაცემთა ანალიზის პროცესში.

საქართველოს ეროვნულ არქივში დაცული პირველწყაროების - 1922-1935 წლებში გაცემული დაბადების, ქორწინების, განქორწინების და გარდაცვალების მოწმობები - დამუშავების შედეგად დადგინდა, რომ აღნიშნულ წლებში თრუსოსა და კობის სასოფლო საბჭოებში ფიქსირდება შემდეგი სოფლები: მნა, რესი, კარატკაუ, გიმარა, ოქროყანა, აბანო, სუატისი შევარდენი, დესი, ზემო უხათი, კობი, ტეფი, ბაიდარა, ზაკაგორი, ცოცოლთა, კეტრისი, აღმასიანი, ბურმასიგი, ნოგყაუ, ზაკაგორა, ფალაგყაუ, საყურიანი, კეტრისი, ძუარიკაუ, ბრასტო, ერეთო, ნოგყაუ.

სოფლები ეთნიკურად ოსი მოსახლეობით იყო დასახლებული. თითქმის არ გვხვდება შერეული ოჯახები. მოსახლეობა, ძირითადად, ერთგვაროვან სოციალურ ჯგუფს ქმნიდა - მათი აბსოლუტური უმრავლესობა იყო გლეხი, თუმცა, განირჩეოდა გლეხობის ორი კატეგორია - ინდივიდუალური მეურნე და კოლმეურნე. ხეობაში არსებობდა სასწავლებელიც, რადგან რამდენიმე მაცხოვრებლის სტატუსად მითითებულია მასწავლებელი.

მოსახლეობა მისდევდა მესაქონლეობას - ყველაზე დაწინაურებული ჩანს მეცხვარეობა, თუმცა, გარკვეული რაოდენობით, მსხვილფეხა პირუტყვიც აღირიცხება. სუსტად, მაგრამ ფიქსირდება თვითკმარი სამიწათმოქმედო საქმიანობა და კუსტარული ხელოსნობა. გარდაცვალების მოწმობებით დგინდება, რომ ხეობაში დროდადრო ვრცელდებოდა გარკვეული დაავადებები, რაც ადამიანთა სიკვდილს იწვევდა, სამწუხაროდ, ჩანაწერებში არ არის მითითებული დაავადების სახელწოდება. ასევე ფიქსირდება ჭლექის და შაკიკის შემთხვევები.

საკვანძო სიტყვები. თრუსო, სოციალური მდგომარეობა, დაბადება, ქორწინება, გარდაცვალება.

Tamar Pkhaladze

Sokhumi State University / Ilia State University

Truso Valley Population 1922-1935 (Demographics and Activities)

The research goal is a study of population (number of inhabitants) of villages entering into Truso and Kobi rural councils, their social structure, forms and types of activity, economic status, living conditions and specific causes of death (conflicts, natural phenomena, epidemics)

Research results are obtained through processing of documentary materials kept in the National Archives of Georgia. We have used the following methods: a) critical (analytical) method of study of sources – when studying available vital records and official documents concerning the problem; b) comparison method, which allowed us to single out specific aspects of problems related to demographic, household and economic activity of Truso and Kobi valleys population; c) statistical method, which has been used in the process of factual data accounting, classification and analysis.

Resulting from processing of primary sources kept in the National Archives of Georgia, namely the certificates of birth, marriage, divorce and death issued in 1922-1935 it was established that in the mentioned years the following villages are recorded in the Truso and Kobi rural councils: Mna, Resi, Karatkau, Gimara, Okrokana, Abano, Suatsi Shevardeni, Desi, ZemoUkhati, Kobi, Tepi, Baidara, Zakagori, Tsotsolta, Ketrisi, Almasiani, Burmasigi, Nogkau, Falagkau, Sakuriani, Dzuarikau, Brasto, Ereto, Nogkau.

These villages were settled by Ossetian population. There are almost no blended families there. Population mainly created a homogenous social group – the vast majority was represented by countrymen, though two categories of peasantry were distinguished – individual economic men and collective farmers. There were some educational institutions there, since a teacher is mentioned as a status of several inhabitants.

The population was engaged in cattle farming, among which the sheep breeding was the most advanced, though, a cattle stock is counted in certain amount. Self-reliant cropping farms and handicrafts are feebly but still marked. According to death certificates one can establish that some diseases were spread from time to time in the valley that became a reason of human death, unfortunately, the names of diseases are not mentioned in the recordings. Tuberculosis and migraine cases are registered as well.

Key words. Truso, social status, birth, marriage, death.

ნანა ფირანიშვილი, იაგო კაზალიკაშვილი
სტეფანწმინდის ისტორიული მუზეუმი

თრუსოს ხეობის ყოველწლიური მონიტორინგის საკითხისათვის

კვლევის მიზანია თრუსოს ხეობის ისტორიული ძეგლებისა და სხვა სახის მატერიალური მასალის მონიტორინგის შედეგების ასახვა და გავრცელება. თრუსოს ხეობა დღეისათვის 19 ნასოფლარს მოიცავს. ეს სოფლები გვიანი შუა საუკუნეების ტიპური მთის საცხოვრებელი კომპლექსების მშვენიერი ნიმუშებია. ისტორიულ ნასოფლარებთან ერთად ხეობაში არის გვიანდელი თანამედროვე ტიპის დასახლებებიც. XX საუკუნის 80-იანი წლებიდან დაიწყო ხეობის თანდათანობით დაცლა მოსახლეობისაგან. შემდეგი წლებიდან ხეობაში დაიწყო მომთაბარე ცხოვრება: ზაფხულობით ხეობაში დიდი რაოდენობით ცხვარი და ძროხა შეჰყავთ საძოვრებზე. მწყემსები თავიანთ საბინაო ადგილებს ირჩევენ სოფლებში, ხშირ შემთხვევაში ციხე-სახლებში და კოშკებთან, რითაც სერიოზულ ზიანს აყენებენ კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლებს და ობიექტებს. ჟამთა სვლა, რა თქმა უნდა, თავის დაღს ასვამს ძეგლებს და წლიდან წლამდე უარესდება მათი მდგომარეობა. მონიტორინგის მიზანს შეადგენს ძეგლების მდგომარეობის ყოველწლიური დაფიქსირება (ფოტომასალით), მონიტორინგი ასევე ითვალისწინებს მოსახლეობაში კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლების პოპულარიზაციას, მათი ცნობიერების გაზრდას ძეგლების მნიშვნელობასა და მათ მოვლა-პატრონობაზე.

ძეგლების მონიტორინგს ახორციელებს სტეფანწმინდის ისტორიული მუზეუმი და არასამთავრობო ორგანიზაცია „ლომეკი“. 2012-2015 წწ. სტეფანწმინდის ისტორიულ მუზეუმში არსებობდა მონიტორინგის სპეციალისტის შტატი. შტატის გაუქმების შემდეგ ძეგლების მონიტორინგი ხორციელდება ყოველწლიურად ჩვენს (ი. კაზალიკაშვილი და ნ. ფირანიშვილი) მიერ, საკუთარი ინიციატივით, ყოველგვარი ანაზღაურების გარეშე.

თრუსოს მონიტორინგის მოკლე ქრონოლოგია:

- ❖ მონიტორინგი დაიწყო 2012 წლიდან;
- ❖ მონიტორინგი ხორციელდება ყოველწლიურად;
- ❖ მონიტორინგის მასალის გარკვეული ნაწილი ატვირთულია კულტურული მემკვიდრეობის გის პორტალზე, უმრავლესობა-სტეფანწმინდის ისტორიულ მუზეუმში;

- ❖ მონიტორინგის დროს ხორციელდება ფოტოგადაღება და ძეგლების ფიქსაცია;
- ❖ თითოეულ ძეგლსა და ობიექტზე ფოტოფიქსაცია ხორციელდება დეტალურად;
- ❖ ძეგლის აზომვა არ ხდება. აღებულია ჯიპიის კოორდინატები და დატანილია რუკაზე;
- ❖ ვინაიდან ხეობაში მუდმივი მაცხოვრებლები აღარ არიან, ამდენად ჩანაწერების შეგროვება ვერ ხდება. ერთ-ერთი დროებითი მაცხოვრებლისაგან მუზეუმისთვის შემოწირულ იქნა ეთნოგრაფიული ნივთები (ხის ჯამები);
- ❖ თრუსოს ხეობაში კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლის სტატუსი მინიჭებული აქვს 16 ძეგლს 2006 წლის 30 მარტის №3/133 ბრძანებით და 2010 წლის 4 ნოემბრის №3/238 ბრძანებით. მათ შორის ზაქაგორის კომპლექსის კომპლექსს გაღავნით მინიჭებული აქვს კულტურული მემკვიდრეობის ეროვნული ძეგლის სტატუსი;
- ❖ ჩვენს მიერ აღრიცხულია ძეგლის ნიშნის მქონე 60-ზე მეტი ობიექტი (მაგ. სოფელ კართსოფელის ეკლესია, ქვემო დესის ზურგიანი კოშკი, მნის ზურგიანი კოშკი, წოწოლთას ეკლესია და ზურგიანი კოშკი, ქეთრისის პეტროგლიფი, ზემო დესის ციხე-სახლები, ტეფის ეკლესია, გუსალთის კოშკი, ჯიმარას კოშკები და ა.შ.);
- ❖ თრუსოს ხეობის თითქმის ყველა ძეგლს ესაჭიროება კონსერვაცია და რესტავრაცია;
- ❖ ძეგლების დაზიანების ძირითადი მიზეზი არის ბუნებრივი-სტიქიური. თუმცა ბოლო პერიოდში მნიშვნელოვანი ზიანი ძეგლებს ადამიანთა ზემოქმედებით მიაღწა: ხეობაში მომთაბარე მწყემსების მიერ საქონლის სადგომად გამოყენებულ იქნა საცხოვრებელი ტერიტორიები. ვინაიდან ხეობაში ნაკლებადაა საწვავი მასალა(შეშა), ამიტომ მათ მიერ საწვავ მასალად გამოყენებული იქნა შენობების სახურავის ხის მასალა. ასევე ხდება თვითნებური უხეში ჩარევა ძეგლების „რესტავრაციის“ მიზნით.(თანამედროვე სამშენებლო მასალებით მშენებლობა);
- ❖ ხორციელდება მოძრავი ძეგლების მონიტორინგი;
- ❖ მნის წმინდა მარიამის ეკლესიაში ინახებოდა ეკლესიისთვის შეწირული ლითონის 7 თასი (მათ შორის ერთი წარწერით) და ცხრა პატარა ზარი, რომლებიც 2021 წლის ზაფხულში უკვე აღარ დაგვხვდა ეკლესიაში. 2018 წლის აგვისტოში ეპარქიის სასულიერო პირთან ერთად განვახორციელეთ ეკლესიებში დაცული საეკლესიო ნივთების აღრიცხვა.

ეკლესიებში ძირითადად შემორჩენილია ბოლო პერიოდის უბრალო ჯვრები და ქალაქებში გამოსახული ხატები, ასევე შეწირული ქალაქის და ლითონის ფულის ერთეულები(XIX ს. ბოლო და მეოცე საუკუნის). სასულიერო პირის მიერ ეკლესიებიდან ეპარქიაში წამოღებულ იქნა: ერთი ხატი ხის დაფაზე დამაგრებული, თითბერის ჯვარი, სამსანთლიანი ლითონის შანდალი და ხეში ჩასმული ლითონის ჯვარი წმინდა გიორგის გამოსახულებით;

- ❖ მონიტორინგის დროს გამოვლინდა აქამდე აღურიცხავი ობიექტები: სოფ. წილისის(სივრეტა) ციხე-სახლი(კოშკი?), რესის კოშკი პეტროგლიფებით და ციხე-სახლი, ზემო ტეფის ნაეკლესიარი, ქვემო ტეფში კედელში ჩაშენებული პეტროგლიფებიანი ქვა, ჯიმარაში კოშკი(ერთი სართულია შემორჩენილი), წოწოლთაში-დანგრეული კოშკი, კართსოფელში-კოშკების ზემოთ ნაეკლესიარი, სასაფლაო ქვის ქანდაკებებით, სუატისის ხეობის ეკლესია, ქეთრისში აკლდამები და სალოცავი ნიში პეტროგლიფით, აგათყაუს ეკლესია და სასაფლაო ქართულწარწერიანი საფლავებით.

თრუსოს ყოველწლიური მონიტორინგის საფუძველზე, სტეფანწმინდის მუზეუმის მიერ გამოქვეყნდა:

- ❖ ხევის ტურისტული რუკა (ავტორები: ა. გელაშვილი, გ. ზაგაშვილი, დ. გაჩეჩილაძე, ი. კაზალიკაშვილი, ო. წამალაიძე), 2017 წ., სადაც დატანილია თრუსოს ხეობის ეკლესია-მონასტრები, ნიშები, ციხე-შტები.
- ❖ თრუსოს ხეობის გზამკვლევი (ავტორები: ანა გელაშვილი, ნანა ფირანიშვილი, იაგო კაზალიკაშვილი, გიორგი ზაგაშვილი), 2020.,
- ❖ ანა გელაშვილის, ნანა ფირანიშვილის, იაგო კაზალიკაშვილის, გიორგი ზაგაშვილის მიერ დაფუძნდა და ჩატარდა ეთნოფესტივალი თრუსოში, რომელიც ყოველწლიურად გაიმართება და ტრადიციულ სახეს მიიღებს.

საკვანძო სიტყვები: მონიტორინგი, თრუსო, ხეობა, ნასოფლარები, ისტორიული ძეგლები, პუბლიკაციები , ფესტივალი.

Nana Firanishvili, Iago Kazalikashvili
Stepantsminda Historical Museum

For the issue of annual monitoring of the Truso Valley

The aim of the research is to reflect and disseminate the results of the monitoring of the historical monuments and other material materials of the Truso Valley. Truso Valley includes 19 abandoned villages today. These villages are wonderful examples of typical mountain dwellings of the late Middle Ages. Along with the historical settlements, there are also late modern settlements in the valley. From the 80s of the XX century, the valley began to be gradually emptied of its population. Nomadic life began in the valley in the following years: during the summer a large number of sheep and cows graze in the valley. Shepherds choose their habitats in villages, often in castles and towers, causing serious damage to cultural heritage sites and sites. The passage of time, of course, puts its mark on the monuments and their condition worsens from year to year.

The purpose of the monitoring is to annually record the condition of the monuments (with photographs), the monitoring also aims to popularize cultural heritage monuments among the population, increase their awareness of the importance of monuments and their maintenance. The monuments are monitored by the Stepantsminda Historical Museum and the non-governmental organization „Lomek“.

2012-2015 There was a monitoring specialist staff at the Stepantsminda Historical Museum. After the abolition of the specialist place, the monuments are monitored annually by us (I. Kazalikashvili and N. Firanishvili), on our own initiative, without any remuneration.

Brief chronology of Truso monitoring:

- ❖ Monitoring started in 2012;
- ❖ Monitoring is carried out annually;
- ❖ Some of the monitoring material is uploaded on the Cultural Heritage Portal, the majority in the Stepantsminda Historical Museum.
- ❖ During the monitoring, photos are taken and monuments are fixed;
- ❖ Photofixation of each monument and object is carried out in detail.
- ❖ The monument is not measured. GPI coordinates are taken and marked on the map.

- ❖ Since there are no permanent residents in the valley, records cannot be collected. Ethnographic items (wooden jars) were donated to the museum by one of the temporary residents.
- ❖ The status of a cultural heritage monument in the Truso Valley has been granted to 16 monuments by Order №3 / 133 of March 30, 2006 and №3 / 238 of November 4, 2010. Among them, the complex of Zakagori towers with a fence has been granted the status of a national monument of cultural heritage.
- ❖ We have registered more than 60 objects with a monument mark (eg Karsofeli village church, Kvemo Desi back tower, Mnis back tower, Tsotsolta church and back tower, Ketrisi petroglyph, Zemo Desi fortress houses, Tefi Joshi Kochi church etc.).
- ❖ Almost every monument in the Truso Valley needs conservation and restoration.
- ❖ The main cause of damage to monuments is natural-disaster. Recently, however, significant damage has been done to the monuments by human impact: residential areas have been used as stalls by nomadic shepherds in the valley. Since there is less fuel (firewood) in the valley, they used the wood material of the roofs of the buildings as fuel. There is also arbitrary rough intervention for the purpose of "restoration" of monuments (construction with modern building materials).
- ❖ Movable monuments are also monitored.
- ❖ The Church of St. Mary in Mna housed 7 bowls of metal donated to the church (including one with an inscription) and nine small bells, which by the summer of 2021 were no longer found in the church. In August 2018, together with the clergy of the diocese, we registered the church items kept in the churches. Churches are mostly surviving simple crosses of the recent period and icons depicted on paper, as well as units of donated paper and metal (late 19th and twentieth centuries). The clergy brought from the churches to the diocese: one icon attached to a wooden board, a brass cross, a three-candle metal candlestick, and a metal cross embedded in a tree with the image of St. George.
- ❖ During the monitoring, previously unregistered objects were revealed: village. Tsilisi (sivreta) castle-house (tower?), Res tower with petroglyphs and castle-house, Upper Tefi church, Petroglyph stone built into the wall in Kvemo Tefi, Jimarashi tower (one floor is preserved), Tsotsoltai Cemetery stone statues, Swatisi Valley Church, tombs in Ketris and shrine

niche with petroglyphs, Agatkau Church and cemetery with Georgian inscriptions.

Based on Truso's annual monitoring, the Stepantsminda Museum has published:

- ❖ Tourist map of the gorge (authors: A. Gelashvili, G. Zagashvili, D. Gachechiladze, I. Kazalikashvili, O. Tsamalaidze), 2017, which shows the churches-monasteries, niches, castles of the Truso gorge.
- ❖ Truso Valley Guide (Authors: Ana Gelashvili, Nana Firanishvili, Iago Kazalikashvili, Giorgi Zagashvili), 2020.
- ❖ Founded by Ana Gelashvili, Nana Piranishvili, Iago Kazalikashvili, Giorgi Zagashvili and held an ethno-festival in Truso, which will be held annually and will take on a traditional look.

Keywords: monitoring, Truso, gorge, settlements, historical monuments, Publications, Festival.

თამარ ლეკაიძე

თელავის იაკობ გოგებაშვილის სახელობის
სახელმწიფო უნივერსიტეტი

თუშეთის ანტისაბჭოთა ბრძოლის ისტორიიდან

კვლევის მიზანი. ნაშრომში გაშუქებულია თუშეთში მოქმედი ანტისაბჭოთა ორგანიზაცია „სამანის“ („საქართველო აყვავებისთვის მებრძოლი ახალგაზრდობა“) საქმიანობა. მეორე მსოფლიო ომის პროცესში, როდესაც იმპერიები ერთმანეთს ებრძოდნენ მსოფლიოში ჰეგემონობისათვის, თუშეთის საზოგადოება არ შეუშინდა საბჭოთა ტერორს და დადგა იმ პატრიოტი ხალხის გვერდით, რომელთა მიზანიც საბჭოთა წყობილების დამხობა, რუსეთის გავლენისგან საქართველოს გათავისუფლება და რუსეთ-გერმანიის ომიდან ქვეყნის უვნებლად გამოყვანა იყო.

XX საუკუნის 40-იან წლებში საქართველოში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა რთულ ისტორიულ პირობებში წარიმართა. კავკასიის მთებთან მოახლოებული გერმანიის გამარჯვებით დარწმუნებულმა თუშეთის საზოგადოებამ, რომელთა ცნობიერებისთვისაც უცხო იყო ნაციზმისა და ფაშიზმის იდეოლოგიის არსი, ქვეყნის ბედი ევროპის სახელმწიფოებს დაუკავშირა, შექმნა ანტისაბჭოთა ორგანიზაცია „სამანი“ და დიპლომატიური მისიის შესრულება იტვირთა. ისინი გერმანიის მიერ საბჭოთა კავშირის დამარცხებას საქართველოს დამოუკიდებლობის ხელსაყრელ გარანტად მიიჩნევდნენ. სწორედ თუშეთის პატრიოტული ძალა გაერთიანდა კავკასიის „მთიელთა კავშირში“ და საერთო ძალით საბჭოთა ტოტალიტარულ ხელისუფლებას დაუპირისპირდა. ისინი საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლას შეეწირნენ.

XX საუკუნის 40-იან წლებში თუშეთში მოქმედი ანტისაბჭოთა ორგანიზაციის „სამანის“ მოძრაობის გაშუქებას დიდი მნიშვნელობა აქვს არა მხოლოდ საქართველოში მოქმედი ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის, არამედ კავკასიაში შექმნილი ეროვნულ პოლიტიკური მდგომარეობის საკითხის გარკვევაში.

საკვანძო სიტყვები: II მსოფლიო ომი, „სამანი“, თუშეთი, ჩეჩნეთი. გერმანია. საბჭოთა რეჟიმი.

Tamar Lekaidze

Telavi Iakob Gogebashvili State University

From the history of anti-Soviet struggle in Tusheti

Purpose of the study. The article deals with the work of anti-Soviet organization of Tusheti “Samani” (“youth struggling for the flourish of Georgia”). During the World War II, when empires fought each other for hegemony in the world, Tushetian people were not afraid of Soviet terror and stood next to those patriot people who aimed to overthrow Soviet regime, free Georgia from Russian authority and to take the country safely out of Russian-German war.

In the 40-ies of the XX century, national-liberation movement in Georgia appeared in difficult historical conditions. Tushetian society for whose consciousness the essence of Nazism and Fascism was unfamiliar and who were sure of the victory of the German army who approached the Caucasian mountains linked the fortune of the country to the European states, created anti-Soviet organization “Samani” and assumed implementation of diplomatic mission. They considered the defeat of Soviet Union by Germany as a favorable guarantee for the independence of Georgia. Exactly patriotic force of Tushetians incorporated in “Mountaineers’ union” of the Caucasus and confronted Soviet totalitarian government with the joint forces. They sacrificed themselves for the struggle of Georgian independence.

Reviewing the movement of “Samani” –anti –Soviet organization in Tusheti in the 40-ies of the XX century has great importance not only for national-liberation movement in Georgia, but for clarification of national political situation in the Caucasus.

Key words: World War II, “Samani”, Tusheti, Chechnya, Germany, Soviet regime.

ჯაბა ლაბაძე

*ვიკიმედიის მომხარებელთა საქართველოს ჯგუფის ვიკიკლუბების
კოორდინატორი, სურამის მე-2 საჯარო სკოლის ისტორიის მასწავლებელი*

აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთი თავისუფალ ენციკლოპედია ვიკიპედიაში

კვლევის მიზანი. თანამედროვე ეპოქაში ციფრულ ენციკლოპედიებს უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება ინფორმაციის გავრცელების საქმეში. სწორედ ამ მიზანს ემსახურება თავისუფალი, მრავალენოვანი, ონლაინ ენციკლოპედია ვიკიპედია, რომელიც ამჟამად ხელმისაწვდომია მსოფლიოს 325 ენასა და დიალექტზე. თავისუფალი ენციკლოპედია ვიკიპედია ქართულ ენაზეც მოქმედებს, რომელიც მსოფლიოს 325 ენას შორის 56-ე ადგილზეა სტატიების რაოდენობით. სამხრეთ კავკასიის რეგიონში მოქმედებს ქართული, აფხაზური, ოსური, მეგრული, აზერბაიჯანული და სომხური ვიკიპედიები, რომელთა შორის საქართველოს მესამე ადგილი უკავია სომხური და აზერბაიჯანული ვიკიპედიების შემდეგ.

ვიკიპედია თავიდან ბოლომდე მოხალისეობრივი პროექტია და მასში სტატიის შეტანა შეუძლია ნებისმიერ ადამიანს, თუმცა დაცული უნდა იყოს აუცილებელი წესი: ვიკიპედიაში შეტანიულ სტატიას თან უნდა ახლდეს სანდო და გადამოწმებადი წყარო. ვიკიპედიის უპირატესობა ასევე ისაა, რომ მასში შესაძლებელია ფოტოების ატვირთვა.

რადგან ვიკიპედიის შევსება, მასში სტატიის შეტანა ხდება ძალიან სწრაფად, შესაძლებელია ჩაითვალოს, რომ ვიკიპედია არის XXI საუკუნის მნიშვნელოვანი საინფორმაციო იარაღი, მნიშვნელოვანია ვიკიპედიის გამოყენება ქართული თემატიკის პოპულარიზაციისათვის.

ისტორიის მასწავლებელთა საქართველოს ასოციაციამ და ქართულენოვანმა ვიკიპედიამ მოიპოვეს რუსთველის გრანტი და დაწყებული გვაქვს პროექტი: „საქართველოს ოკუპირებულ ტერიტორიებზე არსებული კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლების პოპულარიზაცია ქართულ, აფხაზურ და ინგლისურ ვიკიპედიაში ვიკი-სკოლა — საქართველოს სამეცნიერო ბანაკის ფარგლებში“. პროექტის ფარგლებში, ოკუპირებული ტერიტორიების კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლების შესახებ სტატიები იწერება ქართულ, აფხაზურ და ინგლისურ ენაზე, სადაც ფიქსირდება, რომ ქართული კანონმდებლობით ეს ძეგლები მდებარეობს საქართველოს ტერიტორიაზე.

აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთი ვიკიპედიაში არასრულადაა წარმო-

დგენილი და რაც წერია, ისიც მოძველებულ „ქართულ საბჭოთა ენციკლოპედიაზე“ დაყრდნობით. აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის კუთხეებიდან ყველაზე ცუდად წარმოდგენილია ხევი და მისი შემადგენელი თრუსოს ხეობა. შედარებით უკეთესი, მაგრამ არასაკმარისი სახითაა წარმოდგენილი თუშეთი.

საზღვარზე მდებარე ოთხი უღელტეხილიდან (გამოყენებულია 2006 წელს გამოცემული საქართველოს გეოგრაფიული ატლასი, გია ქარჩხაძის გამომცემლობა) ვიკიპედიაში მხოლოდ ორი წერია და ისიც ქსე-დან.

ამავე ატლასზე დატანილი თრუსოს ხეობის 10 მდინარიდან, რომლებიც თერგის მარჯვენა და მარცხენა შენაკადები არიან, არცერთი არაა შეტანილი ქართულენოვან ვიკიპედიაში.

საზღვარზე მდებარე 17 მწვერვალიდან ვიკიპედიაში შეტანილია მხოლოდ შვიდი, რომელთა უმრავლესობისთვის წყარო კვლავ ქართული საბჭოთა ენციკლოპედიაა, ხოლო ერთიც რუსულ წყაროებზე დაყრდნობითაა დაწერილი (მთა ჯი-მარა). რაც შეეხება სოფლებს, არქიტექტურულ და არქეოლოგიურ ძეგლებს აქ შედარებით უკეთაა საქმე. ვიკიპედიაში შეტანილია აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის ყველა სოფელი და ძეგლების თითქმის 85 %, რაც ისტორიის მასწავლებელთა საქართველოს ასოციაციასთან მდებარე „ვიკი სკოლა - საქართველოს“ მოსწავლეების დამსახურებაა.

ვიკიპედიის მნიშვნელობიდან გამომდინარე, აუცილებელია ყველა არარსებული სტატიის შეტანა, არსებული სტატიების გამდიდრება და მათი თარგმნა მინიმუმ ინგლისურ ენაზე.

საკვანძო სიტყვები: თავისუფალი, ენციკლოპედია, მთიანეთი, აღმოსავლეთი, საქართველო, ძეგლები, გადასასვლელები, მდინარეები.

Jaba Labadze

*Wikimedia Georgia User Group WikiClub Coordinator,
Surami 2nd Public School History Teacher*

Eastern Georgia Highlands as a free encyclopedia in Wikipedia

Purpose of the study. Wikipedia is a voluntary project from the beginning to the end and anyone can submit an article to it, however the necessary rule must be followed: the article submitted to Wikipedia must be accompanied by a reliable and verifiable source. The advantage of Wikipedia is also that it can upload photos to it. The report presents the author's observations - how the free encyclopedia reflects the important geographical, administrative and political points of the Eastern Highlands region.

The mountains of eastern Georgia are incompletely represented in Wikipedia, and what is written is based on the outdated "Georgian Soviet Encyclopedia". The ravine and its component Truso gorge are the worst represented from the mountainous corners of Eastern Georgia. Tusheti is presented in a relatively better but insufficient way.

Of the four crossings on the border (used in 2006, Geographical Atlas of Georgia, published by Gia Karchkhadze), only two are in Wikipedia, and that is from the Georgian Soviet Encyclopedia.

None of the 10 rivers in the Truso Valley on the same atlas, which are the right and left tributaries of the Tergi, are included in the Georgian Wikipedia.

Of the 17 peaks on the border, only seven are included in Wikipedia, most of which are still sourced from the Georgian Soviet Encyclopedia, and one is based on a Russian source (Mount Jimara). As for the villages, architectural and archeological monuments are relatively better here. Wikipedia includes almost all 85% of the villages and monuments in the mountains of eastern Georgia.

Due to the importance of Wikipedia, it is necessary to include all non-existent articles, enrich existing articles and translate them at least in English.

Key words: Free Encyclopedia, Eastern Georgia mountain, Truso and Tergi valleys, Caucasus crossings.

ლია ახალაძე

სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

**თრუსოს ხეობის ეპიგრაფიკული ძეგლების
პალეოგრაფიული თავისებურებანი**

კვლევის მიზანი. თრუსოს წერილობითი მასალის ერთად თავმცორა, კომპლექსური კვლევა და კულტურულ-ისტორიული თვალსაზრისით შესწავლა ბოლო დრომდე არ განხორციელებულა. თუმცა თრუსოს ეპიგრაფიკამ ყურადღება პირველად 1957 წელს მიიქცია, როდესაც მდინარე თერგისა და სუატისის შეერთების ადგილას აღმოაჩინეს თრუსოს სტელა, ქართული წარწერით, რომელიც ჩრდილოეთ ოსეთის ა/რ-ის დედაქალაქში - ორჯონიკიძეში, ახლა ვალიდაკვაკაში გადაიტანეს.

თრუსოს სტელას 1960 წელს ვრცელი ნაშრომი მიუძღვნა რუსმა ლინგვისტმა გიორგი ტურჩანინოვმა, რომელმაც ძეგლი სირიულ-ნესტორიანული ანბანით დაწერილ ოსურ ტექსტად მიიჩნია. მაშინ, როდესაც სტელაზე ღიად იკითხება ქართული მხედრული ანბანი, რომელიც ლოკალური ვარიაციებით ხასიათდება და დამახასიათებელია საქართველოს მთის რეგიონების ქვის კალიგრაფიული სკოლებისთვის.

კვლევის მეთოდები: ისტორიულ-შედარებითი მეთოდი, კონტენტს ანალიზი, სამაგიდე, საბიბლიოთეკე კვლევა.

თრუსოს ეპიგრაფიკული ძეგლების შეკრება, აღწერა, აზომვა, დასურათება და წარწერების პირის აღება პირველად ხელოვნებათმცოდნე გიორგი გაგომიძემ, თრუსოში ორგზის ჩასვლის შემდეგ, 2018-2020 წლებში განახორციელა. მკვლევარმა, პირველად შეკრიბა და შესაბამისი არქეოგრაფიული აღწერილობით, 21 ქართული წარწერა გამოაქვეყნა კოლექტიურ მონოგრაფიაში „თრუსო- ისტორიული და ეთნოკულტურული პრობლემები“³⁰. ავტორმა, თრუსოს ზემოთხსენებული სტელის წარწერა ქართული წარწერების კატალოგში შეიყვანა და სრულიად სამართლიად გააკრიტიკა წარწერის გიორგი ტურჩანინოვისეული წაკითხვა.

2021 წლის სექტემბერში, თრუსოს ექსპედიციის ფარგლებში, ადგილზე შევისწავლეთ რეგიონის ეპიგრაფიკული ძეგლები და ჩავატარეთ შესაბამისი სამუშაოები. წინა კვლევებისა და ჩვენი ექსპედიციის ფარგლებში შეგროვილი მასალის

³⁰ თრუსო- ისტორიული და ეთნოკულტურული პრობლემები, *როლანდ თოფჩიშვილის* საერთო რედაქციით, თბილისი 2021. გვ. 129-141.

ანალიზის საფუძველზე თრუსოს წერილობითი ძეგლების შესწავლაში გამოვლინდა მთელი რიგი საკითხები და პრობლემები.

თრუსოს ეპიგრაფიკული ძეგლების ზოგადი დახასიათებისას ხაზგასასმელია ის ფაქტი, რომ რეგიონში გვხვდება მხოლოდ ქართული წარწერები და რუსულენოვანი საფლავის ქვის ეპიტაფიები. ქართული წარწერების ქვედა ქრონოლოგიური ზღვარი X საუკუნეა და წარწერების უმრავლესობა საფლავის ქვის ეპიტაფიებია, რომლებიც ძირითადად, დათარიღებულია XIX, ან XX საუკუნის დასაწყისით. ყველაზე ძველი ქართული ეპიგრაფიკული ძეგლი ამოკვეთილია მნის ღმრთისმშობლის სახელობის ეკლესიის სამხრეთ ფასადზე, საძირკვლიდან პირველივე ქვაზე. წარწერა დათარიღებულია ტაძრის მშენებლობის პერიოდით - X - XI საუკუნეებით და მოგვითხრობს ტაძრის აგების ისტორიას. ექსპედიციის დროს მოძიებულ მასალაში გვაქვს, როგორც ასომთავრული, ასევე მხედრული დამწერლობით შესრულებული ძეგლები. მიუხედავად იმისა, რომ შუა საუკუნეების ქართული წარწერები მცირე რაოდენობითაა წარმოდგენილი, ხაზგასმით აღვიშნავთ, რომ ამ ეპოქის სხვა წერილობითი კულტურა რეგიონის ეპიგრაფიკაში არ იკითხება. გაცილებით მეტი ქართულენოვანი წარწერაა შემორჩენილი XIX საუკუნის საფლავის ქვის ეპიტაფიების სახით. მოცემული მასალა ერთმნიშვნელოვნად მიუთითებს, რომ თრუსო იყო ქართული წერილობითი კულტურის გავრცელების არეალი. უფრო მეტიც, პალეოგრაფიული თვალსაზრისით, თრუსომ, როგორც ცალკე ისტორიულ-გეოგრაფიულმა რეგიონმა ქვის კალიგრაფიული სკოლის თავისებური, ლოკალური ვარიანტი შექმნა, რომელიც საქართველოს მთის მხარეებისთვის არის დამახასიათებელი. ამ ლოკალური ვარიანტის გამომდინარეობა თრუსოს სტელის მხედრული წარწერა და მომდევნო პერიოდის მხედრული ანბანით შესრულებული ყველა წარწერა თრუსოსა და მნის ხეობებში.

რა პალეოგრაფიული მახასიათებლები და თავისებურებები გვხვდება თრუსოს ეპიგრაფიკულ ძეგლებში?

- ❖ პირველ რიგში საინტერესოა ის ფაქტი, რომ ძეგლების დიდი ნაწილი მხედრული დამწერლობითაა შესრულებული, თუმცა გვაქვს ასომთავრული და ნუსხურნარევი მხედრული წარწერებიც;
- ❖ ასომთავრულ წარწერებში დარღვეულია ორხაზოვანი საწერი ბადის ტრადიციები, მაგალითად მნის მთავარანგელოზის X საუკუნის წარწერაში. ეს ფაქტი, ერთგვარ დამატარიღებელ ფაქტადაც შეიძლება ჩაითვალოს.
- ❖ იმავე მნის მთავარანგელოზის წარწერაში ჩვენ გვაქვს დაქარაგმებაც და განკვეთილობის ნიშნებიც, მაგრამ გვიანი პერიოდის წარწერებში ეს იშვიათად გვხვდება, იკვეთება სურათი რომ X საუკუნისთვის თრუსოს რე-

გიონის ქართულ წერილობით კულტურაში დომინანტურია ჯერ კიდევ ასომთავრული ანბანი;

- ❖ საგულისხმოა რომ საქართველოს ყველა ისტორიულ მხარეში ქართულ ეპიგრაფიკულ ძეგლებში გვხვდება ქართული ანბანის სამივე საფეხური, სამივე ანბანი ასომთავრული, ნუსხა-ხუცური და მხედრული. თრუსოს წარწერების დიდი უმრავლესობა კი ძირითადად, მხედრული დმწერლობითაა შესრულებული;
- ❖ მხედრული ანბანით შესრულებულ წარწერებსაც აქვს თავისებურებები, კერძოდ, აქ წარმოდგენილ წარწერებში მხედრული ანბანი, რომელიც ჩვეულებრივ ოთხხაზოვან საწერ ბადეშია განთავსებული ხშირად თრუსოს წარწერებში ორხაზოვან ბადეში ზის. ეს არაბუნებრივია, მაგრამ მისი ახსნა შეიძლება, როგორც ჩანს ხეობის წერილობით კულტურაში მთელი შუა საუკუნეების მანძილზე დომინანტური ადგილი ასომთავრულ ანბანს ჰქონდა, შესაბამისად, მხედრული ანბანიც ასომთავრულის გავლენით;
- ❖ პალეოგრაფიული თავისებურებებიდან შეიმჩნევა ლიგატურამ შეწიალება და ა. შ.;
- ❖ მიუხედავად ამ თავისებურებებისა თრუსოს ეპიგრაფიკის პალეოგრაფიული მახასიათებლები პარალელურს პოულობს საქართველოს მთის რეგიონების ეპიგრაფიკულ ძეგლებში.

საკვანძო სიტყვები: თრუსო, ეპიგრაფიკა, ძეგლები, პალეოგრაფია, თავისებურებანი. წარწერები.

Lia Akhaladze

Sokhumi State University

Paleographic features of the epigraphic monuments of the Truso Valley

Purpose of the study. Gathering written material from the Truso Valley, a comprehensive study, and a cultural-historical study have not been carried out until recently. Truso's epigraphy first attracted attention in 1957, when the Truso stela was discovered at the confluence of the Tergi and Suat rivers, and was immediately relocated to Orjonikidze, now the capital of the North Ossetian Autonomous Republic, called Vladikavkaz.

In 1960, an extensive work was dedicated to Truso Stela by Russian linguist Giorgi Turchaninov, who considered the monument to be an Ossetian text, written in the Syriac-Nestorian alphabet. While the Georgian alphabet „Mkhedruli” is clearly read on the stela, which is marked by local variations and is characteristic of stone calligraphic schools of the mountainous regions of Georgia.

Research Methods: Historical-Comparative Method, Content Analysis, Library Research.

Epigraphic monuments of Truso were first assembled, described, measured, photographed and illustrated by art expert Giorgi Gagoshidze, after arriving twice in Trusso, in 2018-2020. The researcher first collected and published 21 Georgian inscriptions in the collective monograph "Truso-Historical and Ethnocultural Problems" with the relevant archeographic description. The author included the above-mentioned Truso stela inscription in the catalog of Georgian inscriptions and quite rightly criticized Giorgi Turchaninov's entire reading of the inscription.

In September, 2021, as part of the Truso Expedition, we surveyed the epigraphic monuments of the region and carried out the related work. Based on previous studies and analysis of material collected during our expedition, a number of issues and problems have been identified in the study of Truso's written monuments. The general description of Truso's epigraphic monuments emphasizes the fact that only Georgian inscriptions and Russian-language tombstone epitaphs are found in the region.

The lower chronological limit of Georgian inscriptions is the X century and most of the inscriptions are tombstone epitaphs, which are mainly dated to the XIX or early XX century.

The oldest Georgian epigraphic monument is carved on the south façade of the Church of the Mother of God in Mna, on the very first stone from the foundation. The inscription dates back to the construction period of the temple - X - XI centuries and tells the history of the construction of the temple.

In the material found during the expedition, we have monuments in both Asomtavruli and Mkhedruli scripts.

Although medieval Georgian inscriptions are present in small numbers, we emphasize that no other written culture of this era is read in the epigraphy of the region. There are many more Georgian inscriptions in the form of 19th century tombstone epitaphs. The given material unequivocally indicates that Truso was the area of spread of Georgian written culture. Moreover, from a palaeographic point of view, Truso, as a separate historical-geographical region, created a peculiar, local variant of the stone calligraphic school, which is typical for the mountainous regions of Georgia.

This local variant is echoed by the Mkhedruli inscription of Truso stela and all the inscriptions made in the Mkhedruli alphabet of the following period in the valleys of Truso and Mna.

What palaeographic features and peculiarities are found in the epigraphic relics of Truso?

- ❖ First of all, it is interesting that a large part of the monuments are made in Mkhedruli script, however, we also have inscriptions of Asomtavruli and Mkhedrulimixed with Nuskhuri.
- ❖ Asomtavruli inscriptions violate the traditions of the two-line writing grid, for example in the 10th century inscription of the Archangel Mna. This fact can also be considered as a kind of dating fact.
- ❖ In the inscription of the Church of the Archangel in Mna we have the amulet and punctuation marks, but in the inscriptions of the late period it is seldom found.
- ❖ It seems that by the 10th century the Asomtavruli alphabet was still dominant in the Georgian written culture of the Truso region.
- ❖ It is noteworthy that in all historical parts of Georgia in Georgian epigraphic monuments we can find all three levels of the Georgian alphabet, all three alphabets Asomtavruli, Nuskhuri and Mkhedruli. The vast majority of Truso's inscriptions are mostly in Mkhedruli script.
- ❖ The inscriptions made in Mkhedruli alphabet also have peculiarities, in particular, in the inscriptions presented here the Mkhedruli alphabet, which is usually placed in a four-line writing grid, often sits in a two-line grid in the Truso inscriptions.

- ❖ This is unnatural, but it can be explained. It seems that the Asomtavruli alphabet had a dominant place in the written culture of the valley throughout the Middle Ages, therefore, the military alphabet was also reflected in the two-line writing grid under the influence of Asomtavruli.
- ❖ There are other palaeographic features as well
- ❖ Despite these features, the palaeographic features of Truso's epigraphy find parallels in the epigraphic monuments of the mountainous regions of Georgia.

Keywords: Truso, Epigraphy, Monuments, Paleography, Peculiarities. Inscriptions.

კონფერენციის საორგანიზაციო საბჭო:

ჯაბა სამუშია, ნინო შიოლაშვილი, თამარ ფხალაძე, ლია ახალაძე, გვანცა ბურდული
გელა ქისტაური, ოთარ ჟიჟიაშვილი

Conference Organizing Committee:

Jaba Samushia, Nino Shiolashvili (Chairman), Tamar Pkhaladze, Lia Akhaladze,
Gvantsa Burduli, Gela Kistauri, Otar Zhizhiashvili

